

**OGULBAÝRAM KULÝÝEWA**

# **DÜÝE MALÝ- DÜNÝE MALÝ**



**AŞGABAT  
TDKP - niň NEŞIRÝATY  
2004**

UOK 894.361

K 81

Kulyýewa O.

K 81 **Düýe maly-dünýe maly.** TDKP-niň neşirýaty, A.:2004.

- 64 s.

*Ogulbayram Kulyýewanyň ylmy-jemgyýetçilik makalalardan hem edebi-çeper kyssalardan düzülen eliňizdäki kitaby onuň uzak ýyllaryň dowamynda düýe maly bilen baglanyşykly toplan baý medeni we edebi maglumatlarynyň esasynda ýazyldy.*

*Onda halkymyzyň durmuşynda düýäniň eýeleýän möhüm orny, düýeden öňän önümleriň adamyň saglygyna ýetirýän täsiri, düýe we düýedarçylyga dahylly aňlatmalar, olaryň manysy we ş.m. barada täsirli gürrüň berilýär. Düýeleriň durmuşy bilen baglanyşykly geň-enäýy durmuş wakalarynyň edebi-çeper beýany kitaby has-da gyzykly edýär.*

*Şeýle hem düýe esbaplaryna degişli halk sungatynyň nusgalary hakynda, düýe ýüňünden taýýarlanylýan agarçäkmenligiň, saçaklygynyň ýüwürdilişi, dokalyş tärleri, ýeňsiz, baldyrlyk, dyzlyk, başatgyçlyk we olaryň örülişi barada berilýän maglumatlar kitabyň jemgyýetçilik gammatyny has-da artdyrýar.*

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI  
BEÝIK SAPARMYRAT TÜRKMENBAŞYNYŇ  
“TÜRKMENIŇ ALTYN ASYRY”  
BÄSLEŞIGINE**

TDKP № 131

2004

KBK 84 Tür 7.

© Kulyýewa O., 2004 ý.

## DÜÝÄM–DÜNÝÄM

Gadymy hem müdimi türkmen halky ata-baba özüniň durmuş-ýaşayşyny malsyz-garasyz göz önüne getirmändir. Şonuň üçin “Malym-janym” diýipdir. Maldarçylygy ýedi hazynanyň biri hasaplapdyr.

Maldarçylyk pudagynda düýäniň aýratyn orný bar.

Türkmenistanyň ilkinji we ömürlük Prezidenti Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň mukaddes Ruhnamanyň ikinji kitabynda ýazyşy ýaly: “Düýe gadymdan türkmeniň öz maly.”

Mukaddes Ruhnamada düýäniň türkmen topragynda gadymdan bäri bakylp-idedilip gelyän maldygy ýörite taryhy maglumatlara salgylanylyp ykrar edilýär: “Namazgadepeden tapylyan düýe süňklerinden çen tutup, alymlar Türkmenistanyň çäginde düýäniň baryp alty müň ýyl öň hem bolandygyny, onuň iş maly, ulag hökmünde ulanylandygyny kesgitlediler.

Türkmen Beýik ýüpek ýolunyň agyr menzillerini arwanaly kerwenleri bilen geçipdir...” (345-346 sah.)

Hawa, ata-babalarymyz “Düýäm – dünýäm”, “Düýe maly - dünýe maly” diýipdirler. Düýe düşbi, duýgur, akyly, agyr ýükleri göterýän, uzak ýollary geçýän, sowuga, yssa, suwsuzlyga, döz gelyän güýçli mal.

Düýesi bolan maşgala gurply eklenip bilipdir. Düýesi bolan baý hasaplanypdyr. Düýeli maşgala ýörite tebibi bar ýalydyr. Çünki, düýe süýdi, düýe çaly, agarany, süzmesi, doýrany jana ýokumly, derde şypaly.

Düýäniň ýüni-de gymmatly, peýdaly we şypaly. Düýäniň ýününden edilen ýorgany ýapynyp, adamlar rahat ýatýarlar. Düýäniň ýüni ýaman gözlerden goraýar. Şonuň üçin türkmen zenanlary düýe ýününden egrip, her dürli owadan alajalar işip, örüp, öý bezeglerine, öz boýunlaryna,

geýmlerine, saçlaryna dakýarlar, dürli reňkli ýüplerden goşup, çagalara guşak öýärler, sallançak bagyny işýärler. Düýäniň ýüňüni ýa-da örülen görnüşini hasa gaplap, agyryly ýere daňsaň şypa tapýaň. Düýäniň ýüňünden ellik etseň, egniňe islendik görmüşde uzynly-gysgaly, ýeňli we ýeňsiz gursakça örüp geýseň, saglygyňa peýdaly. Düýäniň ýüňünden türkmen zenany biline bilguşak dokaýar. Ini bir garyş, boýy bile üç gezek aýlanyan bu bilguşak nagyşly we nagyssyz görmüşde inçe egrilip, syk dokalýar. Bu guşak bile kuwwat, gaýrat, agyryňa şypa berýär. Zehin eleginden geçirip, çeper elleri bilen dokan mamalarymyz, ejelerimiz, gelnejelerimiz bilguşagyny, uzak ýollara gidenlerinde, agyr işler edenlerinde guşanyp, onyň nusgasyny biziň şu günlerimize nesilme-nesil geçiripdirler.

Türkmen zenany namazlyk dokanynda-da, namazlygyň sežde edilmeli ýerine düýe ýüňünden edilen ýüpden nagyş çitýär, keçe görmüşli namazlygyň sežde edilmeli ýerine düýe ýüňünden nagyş salýar. Bu bolsa Muhammet pygamberiň ýelmaýasynyň çöken ýerinde Kábäniň gurulanlygy we namaza “Alnym–Käbä” diýip durulýanlygy bilen baglydyr.

“Muhammet pygamberiň ömür beýany” kitabynda aýdylyşyna görä, “Ynsan ýaly duýgur Kaswa atly ýelmaýa Kaswa şäheriniň merkezine, ozalynda metjit salmagy niýetlän ýerine gelip, ýokardan edilen buýruga görä çöküpdür. Ýelmaýanyň çöken oýy ýaýbaň käliň ortasyndaky giň meýdança eken. Ýelmaýanyň çöken ýerinde tizden metjidiň gurluşygyna başlanýar” (47 sah.).

“Düýäniň üstüne werziş bolan adam üçin şondan gowy ulag ýok. Diňe düýäniň ädimine goşup, öňe-yza yranyp gitmäni öwrenmeli, şoňa endik etmeli. Şonda hol gözýetimdäki zatlaram aýyl-saýyl görmüp, alysdaky daglaram, elniň aýasyna gelip barýandyr. Düýäniň üsti ukyňy tutdyrmaz-da, gaýtam, köňlüňe aramlyk berer, oňat pikirler etdirer, goşgy okatdyrar, aýdym aýtdyrar” diýlip ýene şol kitapda aýdylýar (58 sah.).

Düýäniň ýüňünden türkmen agarçäkmen geýinýär.



Düýe ýüni mukaddes saýylýar, ondan saçak dokalýar.

Türkmenler düýäniň ýüňüniňde gudratlydygyny bu janawara hormat goýmak bilen gürrüň berýärler.

Ýaşlygyndan köp görgüler görüp, soňra-da päk zähmetinden rysgal-döwlet tapan sagdyn, salykatly, görmegeý hem mähirli Ogulnyýaz eje: “Düýäniň özüniň hem, ýüňüniň hem gudratyny gördüm – diýip, şeýle gürrüň beripdi. – Ol ýyllar gyrgynçylyk ýyllary hökmünde ýadymda galdy. Baş-alty ýaşly, gulkaklyja çagadym. Birdenem tutuş obamyz top okuna tutuldy. Biziňkileriň hemmesi ölüpdür, diňe ejem ikimiz diri galypdyrys. Biziňem başymyzy gutarjak bolup azara galyşymyz teý ýadymdan çykanok. Ejem ýöremäge-de ýaranokdy. Garaňkylykda nirä barýanymyz hem belli däldi. Töwerege garanjaklap, dalda isläp, kän oturdyk. Birdenem meniň gözüme örän uzakda ýanyan oduň ýagtsy göründi. “Ýa, Biribar, özüň kömek et” diýip, bukudyp hem büküdip oda tarap ýöräp ugradyk. Biz öňe ýöredigimizçe, şol ot kiçelýärdi. Bizem şol ot sönäýmäkä ýeteli diýip, ädimimizi barha çaltlandyryýardyk. Golaýlaşdygymyzça, ýaňky ýagtylyk ýitdi-de, uly bir gara zada öwürlip gitdi. Baryp görsek, bu bir çöküp oturan düýe eken. Biz düýäni maňlaýymyza sypyp, yzüünden, boýnundan sypalap, ýanynda oturdyk, hamsykdýk. Ata-babalarymyz aýdypdyr: “Hudaý berse guluna, getirip goýar ýoluna”. Biz düýä mündük welin, düýe turup gidiberdi. Düýe ýöräp-ýöräp, ahyry şähere baryp, aýak çekdi, ýöne çökmedi. Biz: “Çök, janawar, çök” diýip, düýäni çökerdik. Adamlardan dag arasyndaky obalary salgy aldyk-da, ýene düýä atlandyk. Düýe bizi Pürnüwar obasyna eltdi... Ine, şeýdip şu obada galyberdik. Işledik, päk zähmetimizden rysgal-döwlet tapdyk...”

Bir gelin düýe maly bilen bagly gören düýşi barada täsin gürrüň berdi: “Menem il arasynda düýe maly barada peýdaly, şypaly, rysgally, şirin söhbetlerden ugur alyp, düýe ýüňünden ýorgan edineýin diýip, ýorganlyk düýe ýüňüni satyn aldym. Ony ýuwup, arassalap, timarlap, daşyna-da ýukadan näzik ýüpek matadan tikip, syrapp, ýorgan edindim. Ol diýseň ýeňil, ýumşak, pöwşülläp duran owadan hem ýakymly

ýorgan boldy. Yhlas bilen edinen ýorganymy ýapynyp ýatdym. Gije düýşümde ýorganym alowlap duran ot bolup ýandy. Men gorkymdan ýaňa, düýşümem hiç kime aýtman, soň şol ýorganymy bazara çykardym...”

Belki-de, ol gudrat düýe malynyň örä gidende-de, ýatagyna gelende-de gündüzine Gün şöhesinden, gijesine Aý ýagtysyndan bol-elin süňňüne siňdirip, güýç-kuwwat alyp, ýüňüne-de altynsow reňki çayyp bilýänligindendir. “Düýe – döwlet, ýüňi – gudrat” diýipdirler.

Mukaddes Ruhnamanyň ikinji kitabynda şeýle hekaýat getirilýär: “Hekaýat:

Lukman ölüm ýassygynda ýatyrka, aksakgallar:

– Hekim, sen halkyň mün derdine derman tapýan beýik lukmandyň, hekimdiň. Indi biz sensiz nähili ýaşap bileris?-diýipdirler.

Lukman Hekim:

– Düýeden uly hekim bolmaz! Düýe saklaň, çalyny, agaranyny içiň, düýe ýüňünden don, jorap ediniň, kesel ýanyňyza gelmez–diýenmiş” (345 sah.).

Mukaddes Ruhnamada Lukman Hekimiň düýäniň lukmanlyk ony baradaky sözleriniň rowaýat däl-de, hakykatdygy, onuň tebibçilik ylmynda düýäniň möhüm ähmiýetini ýüze çykarýandygy pelsepewi esasda düşündirilýär.

## **Düýe süýdi. Düýe çaly.**

Türkmenistanda giň ýaýran arwana tohumyndan bolan düýe ýylda ortaça 2000–4000 litr süýt berýär. Arwananyň ömri ortaça 30–35 ýyl. Inen düýe ilkinji gezek 5 ýaşynda botlaýar. Soň ol ýyлаша botlap, her gezekde diňe ýeke köşek berýär. Düýe köşegini bir ýyllap gamynda göterýär. Botlansoň, düýe 16-18 aý.sagylýar. Beýleki sagylýan mallardan tapawutlylykda, sagyljak düýe ilki köşegine emdirilýär.

lýdirenden soň, ýagny düýäniň ýelnine süýt inenden soň, düýäni sagýarlar. Düýäni günde 3-4 gezek sagyp bolýar.

Düýe çaly – düýe süýdünden taýýarlanýan önüm, turşumtyk, teşneligi oňat gandyryan içgi.

Düýe çalyňny taýýarlanylş usuly şeýleräk: saglan düýe süýdi ýylylygy bilen süzülip, çigligine gönezlilik üçin niýetlenen goruň (düýe çaly öz-özüne gor bolup, hyzmat edýär) üstüne guýulýar. Şondan 20–25 minut çemesi geçensoň (süýdüň we goruň temperaturasyna baglylykda), goýy köpürjik goruň üstüne galýar. Oňa “agaran” diýilýär. Onuň düzüminde ýokumly maddalar (ýag, belok, witaminler we ş.m.) köp. Düýe çalynda, şeýle hem düýe süýdüniň özünde dürli witaminler köp bolup, ol ençeme keseliň dermanydyr. Halk arasynda: “Düýe ýüz derdiň dermany” diýýärler.

“Bissimilla” diýip, türkmeniň düýe çalyňy içip başlarsyň welin, onuň lezzeti aýrybaşgadyr. Düýe çalyňny täsiri gaňsyrawugyňy kükeder. Düýe çalyňny ýokumy süňňüňe siňer-de, janyňa şypa berer. Düýe çalyňy içen adamlar ýüreginden syzdyryp: “Çeşmäňe bereket!” diýýärler. Töwir galdyryp: “Bagyş etdim düýäniň piri Weýisbaba” diýip alkyş aýdýarlar. Çünki, düýäniň piri Weýisbaba türkmenleriň ynamynda, rowaýatlarynda ýaşap ýör.

Aşgabatly, Çyrçyk obasynda ýaşayan Hommat hajynyň gürrüň berýän rowaýatyna görä: “Muhammet pygamberimiz öz egindeşlerine serpaý ýapanda, iň uly serpaýy Weýisbaba beripdir. Muny beýleki egindeşleri geň görüpdirler. Weýisbaba olara garap: “Hemmäňiz agzyňyzy açyp görkezini!” diýipdir. Agyzalaryny açypdyrlar welin, hemmesiniň dişleri bar eken. Weýisbaba öz agzyny açypdyr, agzynda ýekeje diş-de ýok diýýär. Weýisbaba munuň sebäbini “Ukat dagynda bolan söweşde Muhammet pygamberiň döwülen iki dişiniň hatyrasyna men ähli dişimi sogurtdym, şonuň üçinem pygamberimiz maňa şeýle serpaý ýapdy” diýip düşündiripdir. Ine, düýäniň piri Weýisbaba şeýle pespäl, şeýle hamrak adam bolupdyr. Düýäniň pespälligi, hamraklygy-da şonuň üçin diýýärler.

## Düýe atlary

Düýe botlaýar. “Botlamak” sözi “köşeklemek” diýen manyny aňladýar. Gadymy ata-babalarymyz köşege “*bota*” diýipdirler. “Botlamak” şol sözden galypdyr. “Düýe garrasa botasyna eýerer” diýen gadymy atalar sözümyzde hem “bota” sözi saklanyp galypdyr.

Düýe malyňnyň nesli ýaş tapawudy boýunça şeýle atlandyrylýar. Botlandan bir ýaşayança *köşek*, soň *torum* diýilýär. Iki ýaşynyň içinde *ogsuk* bolýar. Iki ýaşyny dolduran inen düýä *duluç* diýilýär. Ýaşlaryna görä, düýeler inendigine, erkekdigine garamazdan, *ikiýaşar*, *üçýaşar*, *dörtýaşar*, *bäşýaşar* ýaly hem atlandyrylýar. Jyns aýratynlygyna görä *maýa*, *iner*, *bugra*, *kärderi*, *göhert*, *arwana* düýeler bolýar. Arwana ýeke örküçli adaty türkmen düýeleridir. Iner-maýa - bular goşa örküçli düýeler. Kärderi – inerden gaýan, arwanadan bolan inen düýe...

Köplenç iş maly hökmünde ulanylýan, inen bolmadyk düýä “*erkek*” diýilýär. Höwre goýmak üçin ulanylýan erkege “*höwür erkek*”, çopanyň mal bakmak üçin, ýörite ulag hökmünde ulanylýan erkeğine “*goş erkek*” diýilýär.

Goşa örküçli düýä türkmenler “*erek*” diýipdirler. Erkek sözi “erek maýa” sözünde saklanyp galypdyr.

Hommat hajy goşa örküçli düýe barada şeýle rowaýat aýdýar: “Gadym bir uruşda howul-hara, zenanlary ýalaňaç düýelere mündürüp, gaçybatalgalara ugradypdyrlar. Muňa gözi düşen bir ýagşyzada: “Düýeler goşa örküçli bolsun, zenanlaryň öňi-ardy ýapyk, goragly bolsun” diýipdir. Şo pursat zenanlaryň münen düýeleri iki örküçli bolupdyr diýip gürrüň berýärler”.

Ir döwürlerde toýlarda düýe çapysygy-da geçirilipdir. Şeýle çapysyklarda ýelmaýa tohumly düýeler ýyndamlygy bilen özüni tanadypdyr. Ýelmaýanyň ýyndamlygy gadymy ertekilerde-de beýan edilýär.



## Düýe esbaplary

*Howut* – münmek, ýük urmak üçin düýäniň arkasyna salynýan hataply enjam. Ýük urlanda düýäniň endamyna zyýan ýetmez ýaly ýörite taýýarlanýan esbap. Ata eýer salnyşy ýaly, düýä howut salnyp münülende, onuň üstünde adam jaýlaşykly oturýar. Howut agmaz ýaly, ýünden işilen çember ýüp bilen çekdirilip daňylýar.

*Hatap* – mümkin boldugyça dagdan agaçdan ýasalyp, ol howudyň ön tarapynyň üstünden goýlup berkidilýär. Özi hem toýnuk şekilli dört bölek agaçdan ybarat bolýar.

*Halyk* – ýörite taýýarlanan keçeden we ş.m. zatlardan ýasalyp, düýäniň arkasyna atylýan ortasy dilik esbap. Halyk, gyşda düýe üşemez ýaly onuň üstüne ýapylýar. Köplenç howudyň aşagyndan hem halyk salynýar.

*Büýli*– düýäniň burnundan geçirilýän, bir uýy toýnuk şekilli, uçly uýy epenekli agaçdan ýörite ýasalan agaç enjam.

*Çetnik* – büýliniň ujuna berkidilýän, takmynan, bir sere ýa-da bir garyş uzynlygyndaky esbap. Ol, köplenç, düýe gäwüşände kertilmez ýaly, teletinden edilýär.

*Burunlyk*– köplenç, düýäniň büýlüsiniň ujuna, ýa-da çetnigiň ujuna daňylýp, düýäni iýtmek üçin ulanylýan ýüp.

*Nogta* – köplenç köşegiň, torumyň kellesine salynýan, baglanýan, düwünli ýüp. Nogta başyna salnan malyň bedenine zeper ýetmez ýaly ýumşak ýünden işilip edilýär.

*Owsar* – düýäniň kellesine salynýan demir dişli nogta.

*Delilbag* –düýäniň burunlygynyň ujuna dakylýan inçejik ýüpjagaz, tirkeg bagy. Tirkelyän düýeleriň her biriniň burunlygynyň, nogtasynyň ýa-da owsarynyň arasyny kesip, inçejik delilbag bilen birikdirýärler. Çolaşanda düýä agram düşmez ýaly, şol inçejik ýüp üzülýär welin, ýene delilbag daňylýar.

*Duşak* – düýäniň iki öň aýagyny çatmak, daňmak üçin ýörite işilip edilyän ýüp. Duşak, köplenç, ýünden pugta işilip, bir ujy halkaly, beýleki ujy düwünli edilyär.

### **Düýe bezegleri**

*Düýebaşlyk* – dürli-dürli dörtburç mata parçalaryndan küşt tagtasynyň öýjikleriniň görmüşinde tikilýän alajaly, gotazly, seçekli, düwmejikli, bäbek galpakly bezeg. Düýebaşlyk haly görmüşinde-de dokalýar. Düýebaşlyk düýpli gyňaçlaryň nagyşly parçalaryndan hem taýýarlanylýar. Düýebaşlyk kürteler, çyrpylar ýaly keşdelenip hem taýýarlanylýar we düýäniň kellesinden başlap tutuş üstüne atylýar. Köplenç, gelin edinmäge toýa gidilende ulanylypdyr.

*Düýedyzlyk* hem düýebaşlyk ýaly, dürli görmüşde taýýarlanylýar, düýäniň dyzlaryna bezeg hökmünde dakylýar.

*Ýürek* – içinde oturar ýaly, palasdan, keçeden, ýorgandan we ş.m. düýäniň howudynyň üstünde tegelenip ýörite bejerilýän höwürte görmüşli orun.

*Kejebe* – gelin alynanda, gelni düýä mündürüp alyp gitmek üçin ýörite agaçdan ýasalyp, ýüregiň üstünde gurulýan üsti dört tarapyna ýapgyt enjam. Ata-babalarymyz, ine, şeýdip, düýebaşlyk, düýedyzlyk bilen bezelen ajaýyp kejobeli düýede gelin getiripdirler. Kerweniň hatarynda iň yzky düýä jaň dakylýar. Düýäniň aýak basyşyna görä seslenýän jaňyň owazy kerweniň üzülmän sag-aman gelyänligini habar berýär.

\*\*\*

Türkmen halky düýe malyna bolan yhlasyny, söýgüsini medeni mirasymyzyň dürli ugurlarynyň – el senediniň, halk döredijiliginiň dürli görmüşleriniň üsti bilen beýan edipdir.

Türkmen zenany edil öýüni, özüni bezeýşi ýaly, özüne rakyply bolan düýe malyny bezemegi-de başarypdyr. Muny biziň günlerimize çenli gelip ýeten halk sungatynyň nusgalary-da aýdyň tassyklaýar.

Şeýle täsin el senetleriniň biri-de XVIII asyrda Etrek–Gürgen sebitlerinde ýerine ýetirilen düýehalykdyr. Bu düýehalykda türkmen sährasynyň ösümlik we haýwanat dünýäsi dürli reňkler bilen şekillendirilýär. In esasy şekil hem düýehalygyň orta gyrasyna nagyş hökmünde salnan üsti keжебeli düýe kerweniniň janly keşbidir. Onda halkyň toý baradaky süýji arzuwlary beýan edilipdir.

Beýleki bir düýehalyk XIX asyryň ahylarynda Pendi töwereklerinde esasan pagta, ýün, ýüpek gatyşdyrylyp gaýalyp ýerine ýetirilipdir. Onuň ýüzünde-de Pendi sährasyna mahsus bolan ösümlik dünýäsi öz aýdyň beýanyny tapýar.

XX asyryň başlarynda Hazar deňziniň kenar sebitlerinde çitilip ýerine ýetirilen düýehalyklara gadymdan gelýän haly nagyşlary salnypdyr.

Düýehalyk atlandyrylan bu el senetleriniň düýä halyk hökmünde salynman, eýsem, gelin alnanda, düýäniň üstünde gurulýan keжебäniň bezegi üçin düýäniň iki ýan gapdalyndan gerilýändigini, ýeri gelende, ýatladasymyz gelýär.

Bulardan başga-da, XIX asyryň ahylaryna, XX asyryň başlaryna degişli bolan çitilip dokalan düýebaşlyklardyr düýedyzlyklar aýal-gyzlarymyzyň biziň günlerimize çenli gelip ýeten ajaýyp el hünärleriniň bir bölegidir. Haly önümlerine adam keşbiniň sanyşy kimin, “Keजेbe”, “Kerwen”, “Ýolmaýa” ýaly çekilen suratlar esasynda ajaýyp nusgalar döredilip iner, maýalaryň keşbi-de halyçalara salnyp, göllere derek uly orny tutýar. Şeýle halyçalar öý bezegi bolmak bilen birlikde in gymmatly sowgatdyr, serpaýdyr. “Keजेbegöl” atly göl nagşy hem owadanlygy, üýtgeşikligi bilen göllerden saýlanýar. Bularyň hemmesi halkymyzyň öz janyna – dünýäsine deñeýän malyna, onda-da düýe malyna nähili derejede gadyr goýandygyny aýdyň ýüze çykarýar.

## “KERWEN GITDI ARGYŞA...”

*(Durmuşy kyssalar)*

### Arjaň mal

Düýe maly akylyly, ýatkeş, duýgur mal, düşbi mal, düýe maly eýesiniň gapysyna gelende-de, töweregine garanjaklap gelyär. Egerde gapynyň önüne taýak ýa-da ýüpden germew etseň, şol germewi aýyrýançaň garaşýar. Aýranyňdan soň girip, öz ýatagyna sowulýar. “Çök” diýseň çöker, “çüw” diýseňem turuberer düýe janawar. Eýesiniň hereketlerinden öwrenip, ugramaly ugruny, ýöremeli ýoluny, barmaly ýerini, aýlanmaly örisini, gaýtmaly wagtyny anyk bilýän bu keramatly malyň düşbüliligine haýran galaýmaly!

Kärderi düýäni, il arasynda “ýurda gaýdar” diýibem atlandyryrlar. Sebäbi kärderini satsañam, birine berseňem, ony alan adam diýseň başarnykly bolaýmasa, ol hökman yzyna dolanyp, ýurduna gaýdyp gelyär.

Düýe maly hamraklygy bilen bir hatarda özboluşly arjaň malydyr.

Mekgä zyýarata gidip, haj parzyny berjaý eden hajybibi Ogulsoltan Tagandurdyýewa düýäniň arjaňlygy hakynda şeýle täsin gürrüň berdi: “Kakam o döwürde kolhozyň düýelerini bakýardy hemde düýeler bilen arpa, bugdaý we gaýry zatlary ýükläp, eltmeli ýerlerine alyp gidýärdi. Bir gezek ýolda düýeler garpyşyp başlapdyr. Kakam düýe taýagy aýlap salyp, düýeleri aralaşdyranda, taýak degen düýe hatardan çykyp, öýkelän ýaly bolup, hol beýleden aýry yöräp gidiberipdir. Düýeleriň häsiýetine diýseň belet kakam şol gün agşam daşarda öz ýatýan düşegini özi ýatan ýaly güberdip goýupdyr-da, özi başga ýerde assyrynlyk bilen garawullap oturypdyr. Taýak iýen düýe gijäniň bir mahaly gelipdir-de, töweregine garanjaklap, kakamyň ýorgan- düşeginiň üstüne çöküp, hálki iýen taýagy üçin “aryny” alaysa nädersiň?!”



## Ýatkeşlik

Serdar etrabynda Enegyz daýzany tanamaýan az-azdyr. Onuň ömrüniň köp pursaty düýe janawar bilen baglanyşykly bolup, ol ulaga, süýde, çala, agarana, süzmä, ýaga, nana hiçhaçan mätäç bolmandyr. Üstesine, goňşy-golamlaryny-da çaldan, agarandan kem etmändir. Enegyz daýzanyň öz gürrüňine görä, ol günleriň bir günü ýüwürjisi bilen gyssagly ýagdaýda gijeýary düýeli obadan şähre ugrapdyr. Garaňky gijede şol gidip baryşlarynda, ýetmeli ýerlerine wagtynda ýetmändirler. Olar azaşandyklaryny duýupdyrlar. Şonda-da ýolbelet düýeleriniň öz ugruny tapjakdygyna ynamlaryny ýitirmändirler. Şol gidip baryşlaryna, düýe birden çöküp oturyberipdir. Olar şol ýerde gijelerini geçirmeli bolupdyrlar. Daň atyp, jahan ýagtylypdyr. Görseler, şol öňki göçen ýurtlary diýýär. Düýe janawar şol öňki botlan, otları yerini unutman eken. Görsene:

Düýe aýdar: “Otlar men,  
Otları yerim ýatlar men,  
Elmydama botlar men,  
Selin, sazaky içinde”

– diýip, Magtymguly atamyzy bilmän aýtmadyr.

## Düýeli göç

Düýe maly barada gürrüň gozgalsa, ýa-da düýe malyna gözüm düşäýse, ýa bolmasa düýe barada ýazylan bir ýazgyny okaýsam, şol bada durmuşda düýeli ýaşan pursatlarymyz göz önüme gelýär.

Serdar etrabyňy arkalap oturan dag ulgamyna Düýejidag diýýärler. Serdar etrabynda baryp, ýüzüni Düýejidaga tarap öwürüp, ýapysyny, depesini, dagny çür başyny synlap ugrarsyň! Daglaryň öwürümlü

ýollaryndan aýlanyp, oýlanyp barýarkaň, şypaly dag howasyny işdämenlik bilen öýkeniňe sorup, dem alarsyň. Garagysy diýen ýerden geçeniňden soň, ýol iň bölüner.

Gündogar tarapa, Pürnüwar obasyna tarap uzalýan ýoluň sag duşundaky daglaryň arasynda Jahan mamamlaryň küren obasy oturýardy. Şol obada biziňem çatmamyz bardy. Her ýazda tutuş oba ýazlaga göçerdi. Gelin-gyzlar, ejelerimiz, erkek adamlar şeýle bir çalasyn hereket ederdiler welin, haýranlar galarsyň. Aýyň ýagtysyna öýleri, çatmalary, ähli öý goşlaryny hatar çöküp oturan düýelere ýüklärdiler. Göçülen ýurtda diňe tamdyr, ojak, öýüň tegelenip galan yzy surat ýaly bolup hemişelik galardy. Palaslardan, keçelerden, içi goşly çuwallardan, halylardan düýeleriň üstüne ýürek çalardylar. Ýürekleriň üstüne zenanlary, çagalary mündürerdiler. Şeýle ajaýyp göçlerde ejemiň ýanynda iki çaga bolup ýatardyk. Hatar gurap barýan düýeler bizi sallançakdaky ýaly yralaýardy. Men täze ýurda ýetilýänçä uklaman, asman giňişligindäki sanýetmez ýyldyzlary, Aýyň mylaýym, mähirli bakyşly hereketini synlap doýmazdym. Düýeler Pürnüwar obasyndan geçip, aňyrdaky daglaryň arasyna siňip giderdi. Kä ýerlerde daglaryň gap bilinden aýlanyp geçýän pyýada ýollaryndan düýeleriň adamlar ýaly howatyrly, usully ýöräp baryşlaryna hemmämiz haýran galyp seredişerdik, Allany çagyryp, ýagşy dilegler ederdik. Gün dogup, Jahan mamamyň tamdyr çöregi ýaly tegelenip, dünýäni ýagtyldanda, düýeler kyn ýollardan sag-aman geçip, jennet saýylýan, mün dürli gülli-gülälekli, lälezarlykly täsin giňişlige ýeterdiler. Şu pursat çagalary ýöräp barýan düýeleriň üstünden ellerini uzadyp, göterip düşürerdiler.

Biz öý guruljak täze ýurda şadyýanlyk, şagalaňlyk bilen çapadaklaşyp, ýaýrap giderdik. Diýseň ösgün, dürli otlar, güller biziň boýumyzy boýlardy. Bu ýere arçasy beýik, baýlygy keýik, çabgasy sazly, käkilik owazly, Iriz dagynyň guzaýy, çeşmäniň boýy – giň jahan diýerdiler. Düýelerem by ýerde islän ugruna dynç almaga, otlary saýlap iýmäge ýaýrardylar...

Şeýle düýeli göçde, dagyň başynda, düýäniň üstünde, özümizi göýä jennetde ýaly duýardy. Beýle pursatlar ömürboýy ýatdan çykmajak lezzeti jadylaýjy güýji bilen şu günlerem seni özüne dartýar.

## **Kejebe**

Bahar aýynyň bir günü sepi ýeten gelin ýaly bezemendi. Baglar ýaşyl begres geýnip, topragam dürli güllerden keşdelenen ýaldy. Tylla kirpikli Günem nuruny döküp, bu gозelligi gözi gidip synlaýardy.

Ol gün men Pürnüwar obasynda uýam Ogulgeregiň öýündedim. Ol gün düýäni bezäp, ýürek çaly, kejebe guradylar. Düýäniň başyna düýebaşlyk, dyzyna düýedyzlyk dakdylar. Kejebäniň gapdallaryna içi sepli çuwallary, halyçalary, düýehalyklary berkitdiler. Maňa-da: “Bar, senem mamaň ýanyna gitseň” diýip, gelniň ýanyna mündürdiler.

Şeýlelikde, Jahan mamamlaryň obasyna geldik. Oba adamlary gelni garşylamaga düýäniň töweregine ýygmandylar. Şu pursat düýe birden çökdi welin, men düýäniň boýnunyň üsti bilen togalanyp ýere düşdüm. Ýapyşmandyryn, duýgur düýe diýseň usully eken. Agyran, ynjan ýerim bolmady. Ýylgyryp otyrdym. Türkmen ilinde aýdylyşyna görä, üstünden ýykylan adamy düýäniň öz dabanyndan hem ýumşak ýere düşürýäni hakykat eken.

## **Kerwen gelen günü**

Kerwenbaşy daýymyň haýsy gün kerwen gurap argyşa ugranyny biz – çagalar bilmesek hem, Jahan mamam welin, geçen günleri barmak basyp sanaýardy. Mamamyň kerweniň gelerine garaşandygyny bizem aňýardy. Onuň gaýgy-alada edip, Allany çagyryp, sag-aman gelerlerini dileg edýändigini bilýärdik. Oýnasagam, kerweniň geljek ýoluna garap oýnaýardy.

Ol gün howa diýseň ýakymlydy, Gün kümüş nuruny jomartlyk bilen dünýä çaýýardy. Mamam kerweniň gelyänini hemmelerden önürti

gördi. Üsti agyr ýükli düýeler iki ýana yranyşyp, oba gelip ýük ýazdyrdylar. Ýükler düşürildi. Obadaşlaryň begenji, göýä, toý şagalaňy ýalydy. Obadaşlar eden sargytlarynyň bitirileninden diýseň hoşaldylar. Bize – çagalara-da sowgat paýlardylar. Barmak başy ýaly gymyzy gyzyt igdelerden, eriklerden seçgi edip seçerdiler. Oba toýa ovrülerdi.

Hemmeler şatlanardy, begenişerdi. Üstlerinden agyr ýük aýrylan düýeleriň begenjini bolsa biz olaryň çöküşip oturan ýerlerinden hiç zatdan gypynç etmän, gäwüş gaýtaryşyp seredýän akyllý gözlerinden aňlaýardyk.

### **“Hörele, maýam, hörele”**

Inen düýäniň ýa-da maýanyň eýesi düýesini sagmak üçin ony hüwdüläp, oňa ýakynlaşanda, köşegini emdirdende, maýany iýdirdip sagar ýaly, ony hüwdüläp, gazallar aýdyp, söýgüleýär. Ol öz ýanyndan sagýan düýesine gözi gidýän aýallary göz önüne getirip, söýgüleýän sözleri, ýakymly owazy bilen: “Meniň maýama päsgel bermän” diýýär. Düýe janawer eýesiniň söýgüleýän owazyna diň salyp, köşegini sokjudyp, iýdirip, ýelnine süýt inderýär.

Jahan mamam çagalygyndan mal bakyp, ömrüniň ahyryna çenli mal bilen eklenip, güzeran dolandyryp, goýun, geçi, sygyr, düýe mallarynyň haýsy bolsa-da, ony tüýs ýürekden söýgülärdi, söýgüläp sagardy. Jahan mamam maýasyny şeýle söýgülärdi:

– Hörele, maýam, hörele,\*

Hörelemeseň köşe.

Takyr ýerden tagtyň bar,

Ala ýüpden nogtaň bar.

Süýdün agaran bolar,

---

\* “Hörele, düýäm, hörele...” diýip hem aýdylýar.



Ýünleriň ýorgan bolar.  
Örküjüne el ýetmez,  
Bahasyna pul ýetmez.  
Weýisbaba piridir.  
Göýä baky diridir.  
Aýryl, boýdaş, bu taýdan,  
Özüm sagjak düýämi.  
Hörele, maýam, hörele,  
Hörele, düýäm, hörele...

Eger-de bir sebäbe görä, düýäniň köşegi ýogalsa, köşegini hamyna saman dykyp, onuň gäbini şol köşege meňzedip, düýäniň göräýjek ýerinde goýýarlar. Düýe köşegini ysgar ýaly, süýdüni ýandymaz ýaly şeyderdiler. Bu işi mamam, daýym ikisi örän ussatlyk bilen ýerine ýetirerdiler.

Türkmenler mallaryna diýseň ynsan duýgusy bilen üns berýärler, guwanýarlar. Ölen köşek bolsun diýip, ony taşlap goýbermeýär, zynda enesiniň bagryny paralamasyna dözmeýär.

## AKMAÝANYŇ ÝOLY (*Düýe hakyndaky rowaýatlardan*)

Halkymyz düýe barada ençeme rowaýatlar döredipdir. Bu-da ýöne ýerden däl, bu halkymyzyň bütin barlygynyň düýe bilen aýrylmaz baglanyşyklydygyny äşgär edýär. Ol rowaýatlarda düýe, hatda asman derejesine hem çykarylýar.

Asmanda uzap ýatan tutuş ýyldyzlar toplumyna halkymyz “Akmaýanyň ýoly” diýýär. Rowaýatda aýdylşyna görä, Akmaýanyň köşegi azaşypdyr. Akmaýa köşegini gözläp, bozlap-bozlap barşyna onuň süýdi ýolboýy seçelenip gidenmiş, asmandaky şol ýyldyzlar

toplumy Akmaýanyň süýdümüň. Bu rowaýatda düýe süýdüniň mukaddesligi-de öz beýanyňy tapýar.

\*\*\*

“Salyh pygamber döwründe düýe ikinji gezek Alla tarapyn iberilýär. Şonda düýäni syçan iýdip gelýär eken” diýip il arasynda aýdylýar.

Bu rowaýatda düýe maly şunça uly bolsa-da, näçe güýçli, gaýratly bolsa-da, onuň päliniň pesli nygtalýar. Eýsem, burunlygynyň ýa-da nogtasynyň ujyny oglanjyga berseňem, düýe malynyň onuň yzyna düşüp gidip barşyny göreniňde, ol janawaryň pespälligine neneň gol ýapmajak?!

\*\*\*

“Gadym döwürde Türkmenistandan Hytaýa, Hindistana tarap uzan Beyik yüpek ýoly goňşy ýurtlaryň üsti bilen geçipdir. Elbetde, bu uzak menzil kerwenler bilen geçilipdir. Kerwen her ýurda barlanda durup, düşläp, ýük ýazdyryp geçipdir. Şol gadymy döwürlerde-de biziň ölkämizden baran kerwenler aýratyn gadarly garşylanypdyr. Onuň hem özüne ýetesi üýtgeşik syry bar eken. Çünki, Türkmenistan münlerçe dermanlyk ösümlikleriň ösýän ýurdy. Türkmen düýeleriniň dabanyňa şol dermanlyk ösümlikleriň nemi, çygy, ýakymly ysy çomujyň toşaby ýaly siňipdir. Onsoň, goňşy we gaýry ýurtlular düýeleriň dabanyňy ýuwup, soň hem şol ýuwundyny süzüp, ony derman hökmünde içipdirler” diýip, ata-babalarymyz gürrüň berermişler.

\*\*\*

Bir rowaýata görä, Salyh pygamber özüniň Alla tarapyn iberilgenligini habar berip, kowumdaslaryny ýeke-täk Alla uýmaklyga çagyryp başlapdyr. Onda kowumdaşlary: “Alla tarapyn iberilen pygamber bolýan bolsaň, bize şeýle gudrat görkez, ýagny, daşdan düýe bolsun, şol düýe-de gözümiziň alnynda botlasyn” diýipdirler.

Ähli kowumdaşlary daga baryp, Salyh pygambere bir uly daşy görkezipdirler. Şol pursatda hem Salyh pygambere Jebraýyl perişdäniň kömege ýetişmegi bilen Alla tarapyn daş ýarylyp, bozlap duran düýe çykypdyr-da, botlapdyr. Soňra Salyh pygamberiň kowumdaşlary oba dolanypdyrlar.

Şol obada bir uly guýy bar eken. Olar düýäni köşegi bilen şol guýynyň suwuna suwa ýakypdyrlar. Düýe köşegi bilen guýynyň hemme suwuny içipdir. Oba adamlary, mal-garalar suwsuz galypdyr. Şondan soň ýaňky guýudan, bir gün-ä şol köşekli düýe, beýleki günem oba mallary suwa ýakylmaly edilipdir. Şol köşekli düýe bir gün suw içip, beýleki günler suw içmese-de, örän köp mukdarda süýt beripdir. Şol düýäniň süýdi, çaly ähli ilata ýetipdir. Şol köşekli düýä: “Salyh pygamberiň düýesi” diýipdirler...

Bu rowaýaty Azady metjidiniň azançy Baýram hajy gürrüň berdi.

\*\*\*

Muhammet pygamber Mekgeden Medinä barýarka, çölün içinde suwsap, ýadap, ahyry bir çarwanyň öýüni görüp, şolara sowlupdyr. Öý eýesiniň bolsa bir arryk düýesi bar eken, hödür-kerem edere-de başga zady bolmandyr. Muhammet pygamber öý eýesiniň hiç zat hödür edip bilmän juda utanýanlygyny bilip: “Düýäňizi sagaýsag-a boljak” diýipdir. Şol pursat öýün erkek kişisi utanjyndan ýaňa görünmän bukulyp durupdyr. Öý bikesi düýesiniň arryklykdan ýaňa süýdünüň çekilip gidendigini aýdypdyr. Muhammet pygamber: “Sagmaga rugsat berseňiz bolýar” diýipdir-de, düýäni sagmaga başlapdyr welin, düýäniň özi-de kuwwata gelip ugrapdyr. Düýäniň süýdünden Muhammet pygamber, öý bikesi-de içip ganypgyrlar, şonda-da süýtde ýene-de galypdyr. Şol pursat bu waka haýran galyp duran oýun erkek kişisi öýe giripdir. Aýaly: “Al, içseň, saňa-da näçe diýseň, süýt galdy” diýip, adamsyna hödür edipdir.

\*\*\*

Muhammet pygamber oglanjykka, arap zenanlary çagalaryna eneke tutýanlaryň çagasyna eneke bolmaga obadan şähre geler ekenler. Çagalaryň ejesi-kakasy çagasyna seredýän enekä hak tölemeli eken. Enekeleriň biri çagalaryň arasynda Muhammede aýratyn mähri gidip: “Men şu oglanjyga eneke bolaýyn” diýip, Muhammedi arryk galan düýesine mündirip ugrapdyr. Muhammet düýä münenden, ýaňky arryk düýäniň kuwwatlanyp, ulalyp, agaryp, owadanlanyp barşyna beýleki enekeler haýran galyşyp seredişipdirler.

\*\*\*

– Günlerde bir gün Ybraýym pygamber bir işe gümra bolup, agyr oýa batyp oturan eken. Daş işikden: “Myhman alaňzokmy?” diýen ses eşidilen ýaly bolupdyr. “Myhman almaz hem adam bolarmy?” diýip, başyny galdyryp seretse, myhman ýok eken.

Ybraýym pygamber çalasyňlyk bilen daşary çykyp görse, myhman düýeli gidip barýan eken. Ybraýym pygamber onuň yzyndan ýetip: “Men seni myhman alja-ga, ýör öýe” diýipdir. Erkeginin üstünde oturan kişi: “Erkegim bilen myhman alsaň gideýin” diýipdir welin, Ybraýym pygamber myhmany düýesi bilen gujaklap göterip alyp gaýdypdyr...– diýip, daşoguzly Allaguly çopan il içinden eşiden rowaýatyny gürrüň berdi.

## GANATLY SÖZ DÜZÜMLERI

*Düýä münüp, hataba bukmak* – oňlanyлмаýan bir iş edip, yzyndanam şol işini ilden ýaşyrjak bolýana: “Düýä münüp, hataba bukmak”, “Düýä münüp, hataba bukjak bolma”, “Düýä münüp, hataba bukjak bolmaň näme?” diýýärlär.

Göni manysynda alanyňda-da, bu dogrudyr, çünki düýä müneniňde, seni hemme kişi görýär. Düýäniň üstüne müneniňden soňra, sen özüňi hataba bukup gizlejek bolsaň hem bu emeliň başa barmaýar.



*Düýäniň üstünde it ýarmak* – garaşylmadyk ýagdaýa bir betbagtçylyga uçran adam barada: “Wah, işi gaýdany düýäniň üstünde it ýarar diýenleri bolupdyr” diýýärler.

Şeýle görnüşi göz önüne getirip görüp, adam-a düýäniň üstünde otyr diýeli, item ýerde, nähili edip, düýäň üstünde oturan adama itniň boýy ýetjek? Bu asyl mümkin bolmajak zat. Şonuň üçin hem oslanmadyk betbagtçylyk barada eşidilende, bu habar şeýle aňlatma bilen häsiýetlendirilýär.

*Düýe çökerip, çemmer işmek* – bir işi wagtynda etmän, ony gyssagarada ýerine ýetirjek bolýana: “Düýe çökerip, çemmer işjek bolýarsyň” diýilýär. Çemmer – howudyň gaýym, berk, mäkäm durmagy üçin, düýäniň garnynyň aşagyndan alnyp daňylýan tanap. Çemmer işmek örän köp zähmet talap edýär. Ol ýönekeý ýüp işen ýaly däl.

Nakyla öwrülip giden bu aňlatma her bir işi öz wagtynda ýerine ýetirmegi ündemek bilen, howul-hara edilen işiň talabalaýyk bolmajakdygyny ýatladýar.

*Düýe öz boýnunyň egrisini bilmez* – adam öz kemçiligini bilmez diýmegi aňladýar. Elbetde, düýäniň boýnunyň egriligi onuň kemçiligi däl. Bu aňlatma göçme manyda bolup, biziň pikirimizçe, sen näçe uly bolsaňam (bu ýerde düýe uly manysynda gelýär), öz kemçiligini özüň bilmeli diýiljek bolunýar.

*Düýeden uly pil bar* – uludan ulusy, güýçlüden güýçlüsi bar diýmegi aňladýar.

*Aýaklanmadyk köşek ýaly* – patdyk-patdyk ädimläp ýöreyän adam barada aýdylýar.

Täze botlan köşegi aýak üstüne galdyryp, oňa söýget berip, ony ýöretjek bolunýan ýagdaýy kän görüpdik. Köşejik bir bada entek-tentek ädip, ýöräbem gidýär, käte, şol barmana, her aýagy bir ýere gidip, ýykylybam ýatyberýär. Ine, şu ýagdaýy görüp, aýak üstünde zordan durýan serhoş adamlar barada hem bu aňlatmany ulanýarlar.

*Kör düýäň köprüden geçmek – öýlenmek.* Kör düýäni köprüden geçiräýmek örän kyn iş. Gaty duýgur mal bolansoň, düýe janawar köpriniň üstünden geçirilýänini bilýär. Göterip geçiräýer ýaly, düýe diýilýän ýeňil-ýelpaý malam däl.

Bu aňlatma öýlenmegiň, öýli-işikli bolmagyň ýeňil-ýelpaý zat dældiginden habar berýär.

*Düýäniň ulusy köprüde taýak iýer* - jygba-jygly pursatda ýolbaşça, baştutana käýeler; iş ýerine ýetirilmedik halatynda ýolbaşçy tankyt ediler.

Düýäniň köprüden geçmesi kyn bolýar. Düýäniň agramyna tap getirmän, köpriniň döwülýän halatlary hem bolaýýar. Düýäniň ürküp, köprüden gaçýan pursatlaram duşýar.

Düýe janawar bu zatlary göre-göre gelensoň, köprüden geçmeli bolanda, köplenç kürtdürip duruberýär. Onsoň düýe çopany süriniň başyny çekip gelyän düýäniň (düýäniň ulusy) gomuna taýak bilen nalaç bermeli bolýar. Gomuna dartylan düýe janawar, nätsin onsoň, köprüden geçmän?! Şeýdip, onuň yzy bilen beýleki düýelerem köprüden geçýärler.

*Ýüzi düýäniň dabany ýaly* – ýüzüne zat almaýan, ýüzi galyň adam barada aýdylyar.

## NAKYLLARDAN NUSGALAR

Hatarda ner bolsa, yük ýerde galmaz.

Düýe garrasa, botasyna (köşgeine) eýerer.

Baý ogly geplemez, geplese “düýe” diýer.

Düýe ýaly altyndan, düwme ýaly akyl ýagşy.

Düyäniň dyzyndan, goýnuň gözünden.

Bogazy bogmasaň, bogaz düýäni ýuwdar.

Düýe malym – dünýe malym.

Düýä “Haýt!” diýmek – medet.

## MATALLARDADAN NUSGALAR

Yol üstünde kökejik.

*(Düyäniň zzy).*

Otursa depe ýaly,

Tursa dag ýaly.

*(Düýe).*

Dört tarp-tarp,

Bir şirp-şirp.

*(Düýe).*

Bir lap-lap,

Kerki saplaw,

Dört tyk-tyk,

Bir bulawaç.

*(Düýe).*

Ertir gider Leýlihan,

Agşam geler Leýlihan,

Dürli – dümen düwmäni

Düzüp geler Leýlihan.

*(Düýe).*

Basany – aýlyk,  
Götereni – ýyllyk.

*(Düýe).*

Aňry sallan,  
Bäri sallan,  
Toty köýnek,  
Ýeňi sallan.

*(Düýäniň guýrugy).*

Bir düýäm bar, arwana,  
Sürsem ýetmez kerwene.

*(Çaryk).*

Garry düýäm çöküp otyr,  
Garyn ýagyn döküp otyr.

*(Juwaz).*

Agramy aşykça,  
Kölegesi köşekçe.

*(Ýanlyk).*

Düýe ýüňünden düşegim.

*(Ýer).*

Bir iner bile maýa,  
Aýlandy girdi çaýa.

*(Aý-Gün).*

Gaýradan gelyän boz bugra,  
“Boz bugra” diýip aýtdylar,



Burunlygy çig ýüpek,  
“Tutdurmaz” diýip aýtdylar.  
(Tüweleý).

Ak iner çökmese,  
Boz maýa gaýmaz.  
(Gar we ýer). \*

## LÄLELERDEN NUSGALAR

Ilerde maýa bozlar,  
Maýa köşegin yzlar,  
Jan boýdaşym, Akmaral,  
Gözlerim seni gözlär.

Akmaýa geçip barýar,  
Süýdüni seçip barýar...

Düýe geldi ýataga,  
Boýny doly otaga,  
Çyk sagmaga, gelneje,  
Didäm saňa sadaga.

Bu derýa baýlyklydyr,  
Düýeler halyklydyr...

---

*\*Inen düýe höwür erkek bilen goşulanda, “Inen düýe gaýypdyr” diýilýär. Gaýandan soň botlamak pursatyna çenli on iki aý geçýär. Düýeler ynsan ýaly duýgur bolansoň, gaýan düýe botlamak pursatynda gyssanýar, gabanýar we özüne päsgel berilmez ýaly botlamaga ümsüm giňişlige gidýär. Şoňa “bojulamak (bo:Julamak)” diýilýär.*

Maýagözel haýbatly,  
Kejebesi köýmetli,  
Kejebesi gökde oýnar,  
Kölegesi ýerde oýnar.

Ýaglyk ujy gyýkyndyk,  
Şeker düwdüm ujuna.  
Maýagözel boýdaşym,  
Çyksyn obaň ujuna.

## HÜWDÜLERDEN NUSGALAR

Meniň balam ýekedir,  
Rysgy düýe yüküdir,  
Ogşuk, torum götermez,  
Iner, maýa yüküdir.

Mergen oglum guş ursun,  
Dagdan keyik düşürsin,  
Düýä ýükläp getirsin,  
Goňşulara süýşürsin.

Meniň gyzym Maýadyr,  
Öz öýmüziň aýydyr.  
Çykşa düýe sagmaga,  
Bulut oňa saýadyr.

Akmaýa läle kakar,  
Owazy jana ýokar,  
Kejebesin bezejek  
Düýebaşlyklar dokar.

Allan-allan, hemişe,  
Kerwen gitdi argyşa,  
Kerwen gelsin oljaly,  
Bezeneliň kümüşe.

Äpet kersen gaýmagy,  
Boz goýunyň böwregi,  
Arwananyň ogşugy,  
Akmaýanyň köşegi.

Ýeňňesine ýelmaýa,  
Heniz azdyr gyzyma,  
Agasyna akmaýa,  
Heniz azdyr gyzyma,  
Daýysyna dal bedew  
Heniz azdyr gyzyma  
Hüwwä-hüw!..

## YRYMLARDAN NUSGALAR

Düýe malym elimden gitmesin, düýäme, gömme çöregime göz degmesin diýen ýagşy niýet bilen düýe ýüňünden nepis egrilip, dokalan çäkmenlikden kesilen kesindi (ýagny seçekli ujy) bilen gömme çöregiň ýüzi süpürilýär.

\*\*\*

Gözden, dilden goraýar diýen ýagşy niýet bilen türkmen gelin-gyzlary müň dürli alajalar işenlerinde-de, örenlerinde-de, düýe ýüňünden we ondan egrilen ýüpden goşup ulanýarlar.

\*\*\*

Zenan hamyla bolanda, çaga dogmaly wagtyndan geçiberse, çaganyň wagtynda dogmagy üçin zenany düýäniň aşagyndan üç gezek geçirýärler ýa-da düýe ýüňünden tanap işip, tanapyň aşagyndan üç gezek geçirýärler.

\*\*\*

Maýa ýaly çydamly, dogumly, mylaýym bolsun diýen ýagşy niýet bilen türkmenler gyz bäbegi dünýä inende, oňa “Maýa”, “Maýagözel”, “Akmaýa” ýaly atlar dakýarlar.

\*\*\*

Ogul bäbegi dünýä inende, onuň adyna Köşek, Torum, Bugra, Iner, Keşer, Düýegurban, Heşdek, Kerwen ýaly atlar dakyp, kuwwatly, gaýratly, mert bolmagy arzuw edýärler.

\*\*\*

Düşünde düýe gören kişiniň düşüni “Düýe – dünýä” diýip, saglyga, rysgal-baýlyga ýorýarlar.

## **“EREK MAÝA MÜNJEKMI?”**

Türkmen halkynyň arasynda “Erek maýa münjekmi?” atly çaga oýny örän gadym zamanlardan bäri dowam edip gelýär. Oňa käbir ýerlerde “Herek maýa münjekmi?”, ýa-da “Hörek maýa münjekmi?” hem diýýärler. Emma hakykysy “Erek maýa münjekmi?” bolmaly. Çünki, “erek” sözi, başga-da aýdysymyz ýaly, “goşa örküç” manysyny berýär.

Bu oýnuň oýnalyş düzgüni şeýle:

Iki eliň süýem, orta, ogulhajat, külembike barmaklarynyň uçlary goşýumrugyň iç yüzünde gizlener ýaly, barmaklaryňy biri-biriniň aralygyndan geçirmeli. Goşýumrugyňy güberdip, orta barmaklaryňy düýäniň örküji ýaly tüňňertmeli. Başam barmaklaryňy düýäniň kellesi



(gulaklary) ýaly dikgertmeli-de, goşýumrugyňy düýä meňzedip, gaýta-gaýta özüňe, çaga tarap yralap, garşynda özüňe bakyp oturan çaga ýtizlenmeli:

Alyp baryjy:

– *Erek maýa münjekmi?*

Çaga

– *Münjek!*

Alyp baryjy:

– *Çopana çörek eltjekmi?*

Çaga:

– *Eltjek!*

Alyp baryjy:

– *Önüňden şagal çyksa, gorkjakmy, gorkjak dälmi?*

Çaga:

– *Gorkjak däl!*

Alyp baryjy:

– *Gorkjak dälmi?*

Çaga:

– *Gorkjak däl!..*

Soňky gepleşik iki-üç ýola gaýtalanandan soň, alyp baryjy erek maýa (düýä) meňzeden ellerini açyp: “Al, gorkmasaň!” diýip, ellerini çarpyp goýberýär. Şonda-da çaga gözlerini gyrpman dursa: “Hä, sen batyr ekeniň,” “Senden çopana çörek ibersek boljak” diýip, ony begendirip, gülüşip, gujaklaşmaly. Eger-de çaga gözlerini gyrp-gyrp etse, oňa gorkmazlygy öwredip, batyr bolmagy öwüt-ündew etmeli.

## “DÜÝEDEN” AT ALANLAR

*Düýeguş* – guş ady.

*Düýedaban* – ösümlik ady.

*Düýeji* – taýpa-tire ady.

*Ogşuk* – tire ady.

Bulardan başga-da ýurdumuzda aşakdakylar ýaly ýer-ýurt atlary gabat gelýär:

*Bugralar* – Çeleken ýarym adasynda gum depeleri.

*Düýeji* – Gurbansoltan eje, Sakar etraplarynda oba; Baýramaly etrabynda ýap, guýy.

*Düýejiburun* – Çeleken ýarym adasynda gum, uly burun.

*Düýejigum* – Garagumda gum.

*Düýejidag* – Serdar etrabynda dag.

*Düýeajy* – Garagumda guýy ady.

*Düýeberki* – Murgap etrabynda belent gum depesi.

*Düýebil* – Tagtabazar etrabynda gyr ady.

*Düýeboýnak* – Magdanly etrabynda dag ady.

*Düýeboýun* – Birata etrabynda oba, dag; Görogly etrabynda oba, Baharly etrabynda dagyň egri köteli, çeşme; Amyderýanyň egrelýän we daralýan ýeri.

*Düýegiden* – Görogly etrabynda köl orny; Köneürgenç etrabynda gadymy gaçynyň böwsülen ýeri.

*Düýegörünmez* – Esenguly etrabynda çuň jar.

*Düýegyr* – Derwezede bir gyr.

*Düýegyrlan* – Daşhowuz welaýatynyň Saparmyrat Türkmenbaşy etrabynda giň meýdany.

*Düýedaş* – Serdar etrabynda dag depesi, çeşme, dere.

*Düýeýyklydy* – Köýtendagda daga çykylyan ýol ady.

*Düýesamaran* – Balkan welaýaty Türkmenbaşy etrabynda köl.

*Düýetam* – Daşoguz welaýatynyň Saparmyrat Türkmenbaşy etrabynda oba.

*Düýeuçurum* – Baharly etrabynda dik gaýanyň üstünden geçýän ýol ady.

*Düýeçöken* – Baýramaly etrabynda belent depe, gala.

*Düýeýatak* – Etrek etrabynda bir dere.

*Düýeýatyryjy* – Köýtendagda dag depesi.

*Inergyzyl* – Balkan dagynyň bir bölegi.

*Inerdepe* – Bereket etrabynda dag, Etrek etrabynda depe.

*Inerýüzdüren* – Baharly etrabynda guýy; oý ýer; Serdar, Türkmenbaşy, Esenguly etraplarynda oý ýerler.

*Inerçöken* – Görogly etrabynda depe.

*Inerçäge* – Merkezi Garagumda uly gum depesi; oba; Esenguly etrabynda gyr.

*Inerýuwdan* – Görogly etrabynda ýap.

*Köşeguçan* – Magtymguly etrabynda dagyň belent gaýasy.

*Köşekgyzyl* – Bereket etrabynda dag ady.

*Köşekgyr* – Derwezedede gyr.

*Köşekli* – Esenguly etrabynda ýer ady.

*Maýabatan* – Görogly etrabynda köl; oba.

*Maýabozlan* – Merkezi we Günbatar Garagumda guýy; kak; Birata etrabynda guýy.

*Maýaölen* – Garagumda şorluk ýer; Hazarda ýer ady.

*Nerbeyik* – Murgap etrabynda uly depe.

*Ogşuk* – Garagumda öri meýdany.

*Torumgöbek* – Balkan welaýatynyň Türkmenbaşy etrabynda, Gasyn guýusynyň töwereginde depe.

Professor Soltanşa Atanyýazowyň ýer-ýurt atlary baradaky sözlüklerine salgylanyp mysal getirilen ýokardaky ýer-ýurt, dag, dere, depe, ýap atlarynyň ýerleşýän ýerlerine üns beriň. Olar haýsy etraplarda köp duş gelýär? Ine, şol ýerlerde düýedarçylyga-da aýratyn üns berlendigini çaklamak mümkin. Ýöne Türkmenistanyň ähli ýerinde-

de maldarçylygyň bu pudagyna degerli üns berliýändigini inkär etmek bolmaz. Ylaýta-da ýurt Garaşsyzlygymyzdan soň dünýe maly hakyky manysynda dünýe malyna deňelip, oňa aýratyn ähmiýet berlip ugraldy.

### **ŞYGYRLARYŇ ZYNATY, AÝDYMLARYŇ GANATY...**

Dag han ogullary çykýar göreşe,  
Baýragy ner-maýa,  
Sylagy öküz.  
Daşdan görseň, göz edýän deý görene,  
Dünýäň depesinde toý tutýar oguz!

*Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy,  
"Oguz toýy".*

Gelýar alys ýerden  
Agyr bir kerwen,  
Haja barýar aksakallar, gojalar.  
Gije-gündiz Allaň adyn zikr edip,  
Biribaryň berenine şükür edip,  
Tagat tartýar gelejekki hajylar...

*Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy,  
"Hajygowşan rowaýaty".*

Tozdurdym men sende çaryk-çokaýym,  
Paý-pyýada gezip ojar tokaýyn.  
Owsaryň ber, kerweniňi çekeyin,  
Özgermişdir köne zaman, Garagum...

Çöküp otyr süri-süri düýeler,  
Her birisi çölde gurlan öý olar.



Çapar deý alakjap gelyän tüweleý,  
Bir pursatda dünýä ýaýrar, Garagum...

*Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy,  
“Garagum”.*

Hak sylamyş bardyr onuň saýasy,  
Çyrypnyşar çölünde neri, maýasy,  
Reňbe-reň gül açar ýaşyl ýaýlasy,  
Gark bolmuş reýhana çöli türkmeniň.

*Magtymguly,  
“Türkmeniň”.*

Arwananyň kuwwaty  
Ner ýanynda bellidir.

*Magtymguly,  
“Ar ýanynda bellidir”.*

Akmaýa aldyrsa elden köşegin,  
Bagryn bozup bozlamayan bolarmy?”

*Magtymguly,  
“Yzlamayan bolarmy”.*

Syrdaş bolsa syrym aýdardym merde,  
Kerwen ýata bilmez gorkuly ýerde.

*Magtymguly,  
“Ýar eýlär”.*

Çöle çykyp maýa bozlar,  
Torum göze ilmeginçe.

*Magtymguly,  
“Söz manysyn bilmeginçe”.*

Ýatsa kerwen ýaman ýerde,  
Serdar mugtaberlik eýlär.

*Magtymguly,*  
“Tekepbirlik eýlär”.

Uzak ýola agyr ýükli,  
Iner gidişde bellidir.

*Zelili,*  
“Başda bellidir”.

Köşekden aýrylan, maýa dek bozlan,  
Käbäm enem, bagry birýan, gal indi.

*Seydi,*  
“Gal indi”.

Biri bardyr, misli maýa,  
Bir görmeseň, ömrüň zaýa.

*Kemine,*  
“Emire meňzär”.

Aýjemałym Akmaýanyň üstünde,  
Bir keniz başyny çekdi-de gitdi.

*Kemine,*  
“Çykdy-da gitdi”.

Gulaş şahyr garry watan ýatlasa,  
Arwanalar, ner-maýalar botlasa...

*Gulaş şahyr*  
“Amanmy?”

Çetnigi gyzyldan, simu-zer bolsun,  
Kejebäni çekmäge akmaýa gerek.  
(*Halk aýdymyndan*).

Bakyşy maýa bakyşly,  
Çöküşü iner çöküşli,  
Maýalary goşörküçli,  
Bugalary jaňly gelin.

Dulda goşa gorküýzesi,  
Derde derman her küýzesi,  
Gelinleriň päkizesi,  
Çep ýaňagy meňli gelin.

*Kerim Gurbannepesow ,*  
*"Gumly gelin".*

Ol nadan kişidir düýeden geçen,  
Aýrylar döwletden arany açan,  
Kesele ýolukmaz süýdünden içen,  
Şeýle şepagaty hakdyr düýäniň.

*Kerim Garaja,*  
*"Düýäniň".*

\*\*\*

Düýe keşbi edebi mirasyň – çeper eseriň, halk döredijilik nusgalarynyň “gahrymany” hökmünde hem getirilýär.

Mysal üçin “Akpamyk” halk ertekisinde düýe maly bilen baglanyşykly pursatlar az däl. Akpamak doganlaryny gaýtadan direltmek üçin olaryň süňklerini ýerbe-ýer goýuşdyryp, Akmaýanyň süýdünü sagyp, sepip üstüni deri bilen ýapýar. Ertekidäki bu tolgundyryjy pursat ömürlik ýadyňda galýar. Bu pursatda maýa süýdünüň bejeriş güýji, janlandyryş gudraty beýan edilýär.

Ertekiniň dowamynda Akpamygyň ýedi ýeňňesi Akmaýanyň üstüne kejebe gurap, Akpamygy mündürip: “Bagtly bol” diýip ugradýarlar. Bu-da düýe malyny döwletliligiň nyşany hökmünde göz önüne getirmäge ýardam edýär.

\*\*\*

Belli türkmen kyssaçysy Nurmyrat Saryhanowyň “Kitap” hekaýasynda Magtymgylynyň goşgular diwanyna Welmyrat aganyň guba düýesini çalyşmagynda uly many bar: Kitap – hazyna, düýe-de hazyna. Ýöne, kitap – ruhy baýlyk, düýe bolsa maddy baýlyk. Eseriň mazmunyndan maddy baýlygyň, ol näçe köp bolsa-da (düýe bu ýerde özüniň gabarasy jähtden, köp manysynda), ruhy baýlykdan ýokary dældigi baradaky pelsepewi netije çykarmak mümkin.

Ýazyjynyň bu ýerde ruhy baýlygy edinmekde, kalbyňy arassalamakda düýäni birinji hatarda goýmagynda halkymyzyň düýe malyna halallygyň nyşanasy hökmünde garandygy bilen baglanyşykly çuňňur pelsepe bar. Biz bu ýerde düýe keşbini ýazyjynyň howaýy ýerden däl, eýsem halallygyň nyşany hökmünde öňe çykarandygyna ynanyrys.

\*\*\*

Kerwene goşulan düýäniň boýnuna jaň dakylmagy belli bir maksatlar bilen edilipdir. Kerwenbaşy bir sydyrgyn jaň sesinden çen tutup, kerweniň sag-salamat gelyändigini aňlap bilýär eken. Jaň, eýsem, diňe şu maksat bilen düýeleriň boýnuna dakylýarmyka? Mundan başga--da bir ruhy ahwalat bar bolaýmasyn?! Eýsem-de bolsa, uzak ýoly agyr ýükli geçýän düýe janawarlar sazlaşykly çykýan jaň sesi bilen özleriniň argynlygyny egisýän bolaýmasynlar?

Düýe nire, saz nire diýmäň! Düýe janawaryň sazdan-da “başynyň çykýanlygy” barada il içinde rowaýat şekilli täsin-täsin gürrüňler aýdýarlar.

Magtymguly Garly – Çuwal bagşy diýilse, külli türkmen tanaýar. Halk arasynda onuň şirin labyzly aýdymalary bilen diňe adamlary däl,



eýsem haýwanlary-da “jadylamagy” başaran ussat bagşy bolandygy hakyndaky gürrüňler dilden-dile geçip gelyär.

Magtymguly Garly, heniz on baş ýaşly ýetginjekkä halypasyndan ak pata almagy başaran bagşy. “Muňa bir guba düýe sebäp boldy” diýip, Çuwal bagşynyň özi gürrüň berer eken.

Bir ýola Çary çepbe diýen meşhur sazandanyň düýesi botlapdyr-da, şol günem onuň köşejigi öläýipdir. Düýe janawar ýelni dyňzap ýarylara gelse-de, golaýyna adam eltmän, asla sagdyрмаýamyş. Üstesine-de ýürek-bagryny paralap, üzüksiz bozlap duranmyş janawar. Şol wagt Çary çepbelerde Magtymguly Garly-da barmyş.

Çary çepbe onuň halypasy eken.

Magtymguly Garly şonda aýallaryň düýe saganda “hörele, düýäm, hörele...” diýip başlaýan heňini saza salyp, dutaryny düzüp, hiňlenip ugraýar.

Bu sazy, aýdymy eşiden düýe janawar bozlamasyny goýup, sagdyrmak üçin tesini berýär-de duruberýär. Şol wagt oý bikesine düýäni sagmaga synanyşyp gör diýýärler.

Ol eli bedreli düýäniň ýanyna gelyär, düýe janawar saza imrinip, gözünden ýaş döküp duranmyş. Gelin onuň dyňzap duran ýelnine elini ýetirip, çekinibräge-de sypalaşdyrýar. Onýança-da düýe iýdirýär. Şeýdip, aýdym-sazyň jadylaýjy güýji bilen düýäniň ýelnini boşatmagy başaýarlar.

Şular ýaly ýene bir wakany XIX asyryň ahyrlarynda, XX asyryň başlarynda Etrek – Gürgen sebitlerinde ýaşap geçen Mämmetnepes bagşynyň ady bilen hem baglanyşdyryp gürrüň berýärler. Şol gürründe Mämmetnepes bagşynyň hem saz bilen köşegini almaýan maýa köşegini aldyryşy örän täsirli beýan edilýär. Bagşy saz çalyp düýä köşegini aldyranda-da, sazyny bes etmeyär. Köşegiň sokjap-sokjap emişine görä, sazynyň kakuwyny üýtgedip çalýar. Köşek hem saza görä enesini sokjaýar. Bagşy-da köşegiň sokjaýşyna görä saz çalýar. Ýagşy garny doýan köşek enesiniň aşagyndan çykyp, saza görä böküp başlaýar.

Sazanda-da, şoňa görä saz çalyar. Muňa durup bilmän, maýa-da köşeginiň yzyndan saza görä sepjäp ugrayar.

Maýa bilen köşegiň böküşine görä-de bagşy saz çalmasyny dowam etdirýär. Mämnetnepes bagşynyň şonda düzen täze sazyna iller “Maýa, sepje!” diýip at goýupdyrlar.

\*\*\*

Hawa, düýe malynyň içki dünýäsiniň ynsanyň ruhy ahwalaty bilen, gör, nähili inçe baglanyşygy bar! Ony duýmak gerek. “Mal eýesine çekmese – şumluk” diýenleri-de, belki, şu inçe baglanyşyk, şu içgin sazlaşyk bilen bagly bolsa gerek.

Süýdi – derman,

Çaly – derman.

Agarany,

Agy – derman.

Sagsam süýdün –

Gözli çeşme.

Näçe içsem,

Ýene teşne.

“Maýam!” diýip,

Hüwdüleyän.

“Janym!” diýip!

Söýgüleyän.

Hamrak düýäm,

Eziz düýäm –

Syr alyşýan

Eziz uýam!

Maňlaýyna  
Ak un sepýän.  
Boýnuna jaň,  
Gotaz dakýan.

Rysgalym hem  
Bagtym – düýe.  
Kejebeli  
Tagtym – düýe.

Örküjine  
Ýetmez gujak.  
Ýüňi – ýorgan,  
Ýüňi – saçak.

Egnime – don,  
Başa – serpaý.  
Aýymasyn  
Ondan Hudaý.

Ata-baba  
Hany-manym.  
Düýe malym –  
Düňýe malym!

\*\*\*

Türkmeniň düýe malyna bolan yhlasy, söýgüsi çäksiz, bimöçber. Türkmenler öz düýe malyna örän uly gadyr goýýar. Düýe şol gadyra mynasyp mal. Çünki, düýe maly tutuş maşgalany ekläp bilýär. Türkmen düýe berip, öý alyp bilýär, düýe berip, ýeňil ulag edinip bilýär. Gyssanan çagyň satsaň hem düýe maly eliňi uzadan ýeriňe yetmäge kömek edýär.

“Örküjine el ýetmez, bahasyňa pul ýetmez” diýip, ýöne ýere aýtmandyr ahyry könelerimiz.

Diýseň peýdaly, haýyrly düýe malynyň köpeldilmelidigine Mähriban Serdarymyz Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy Garaşsyzlygymyzy alyp berenden soň giň ýol açdy. Şeýlelikde gadymdan bäri maldarçylygy ünsünden düşürmän gelyän türkmen ilimizde düýedarçylyga has-da üns berlip başlandy. Hydyr gören çöllerimizde, sähralarymyzda köşekli düýe mallar süri-süri bolup, dürli-dümen otlary, çöpleri, gülleri saýlap iýip, ýene agşam ýatagyna dolanyp gelip, obalara görk berýärler. Öz eýesiniň gapysynda gäwüşini gaýtaryp çöküp oturan düýe mallary göreniň gözünü dokundyrýar. Bu bolsa Garaşsyzlyga eýe bolandan soň türkmen halkynyň aslyna dolanmagydyr. Şeýle bagta ýetireni üçin türkmen halky milli mirasymyzyň hak Howandary, milletiň Ruhy Atasy, Gahryman hem Mähriban Serdarymyz Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy ömürbaky minnetdardyr!



## AGARÇÄKMEN

**Gadymy agarçäkmenligi taýýarlamak, ýüwürtmek, dokamak, çäkmeni biçmek, tikmek üçin gerek bolan zatlar, gurallar, enjamlar**

*Düýeyüň* – çäkmenlik üçin saýlanyp alynýan ýüň.

*Suw* – çäkmenlik üçin saýlanan ýüňi suwda ýuwyrlar.

*Syryk ýa-da ýüp* – ýuwulan ýüňi sermek üçin ulanylýar.

*Ýüň darak* – guran ýüňi daramak üçin hojalyk esbapy.

*Ik* – daralan ýüňi egrid, бүkdürmek üçin esbap.

*Ikbaş* – iğň başyna ötürilýän, geýdirilýän esbap.

*Oklaw-taýak* – бүkdürilen erşi çyglap, towlap, çekdirip goýmak üçin ulanylýar.

*Eriş* – çäkmeni ýüwürtmek üçin gerek bolan ýüplük.

*Arçaç* – erşiň arasyndan geçirip dokamak üçin ulanylýan ýüplük.

*Baş gazyk* – çäkmenlik erşi ýüwürtmek üçin ulanylýar.

*Demir turba* – erşi ýüwürtmek üçin gazyga söýemäge gerek.

*Küji demir turba* – erşi küjülemäge gerek.

*Küji ýüpi* – erşi küjülemäge gerek.

*Küji götergiç* – küji demir turbanyň aşagyna goýmak üçin ulanylýar.

*Serent ýüpi* – küjini serentlemäge-oňurgalamaga gerek.

*Darty* – küjüli-dartyly erşiň arasynda durýan arçaç turba.

*Maýa süýdi* – ýüwürdilen erşi petlemekde ulanylýar.

*Serent taýak* – dartydan has aňyrd, erşiň arasynda durýan taýak.

*Tagta* – dokalýan dokmanyň aşagyna salmaga gerek.

*Tagta götergiç* – tagtanyň aşagyna salmaga gerek.

*Abzal-gylyç* – argaç geçirip, kakyp dokamakda ulanylýar.

*Gaýçy* – dokalan çäkmenligi biçmekde ulanylýar.

*Uşlyp* – biçilen çäkmeni ýörmäp, tikmekde ulanylýan ýüp, sapak.

*Iňne* – uşlyp ötürilip tikmek üçin ulanylýan gural.

*Oýmak* – tikilende barmaga ötürilýän esbap.

*Mata* – çäkmene işlik biçmek üçin gerek.

*Gyýylyk* – çäkmeniň gyrasyna gyýy tikmäge gerek.

*Jäheklik* – gatlanyp, ýumşak tow berilen ýüpek.

*Nah sapak* – jähegi ýörmemäge niýetlenilen ýüp.

*Dürli ýüpek* – çäkmene nagyşlar pugtamaga gerek.

*Alajalyk* – ýogynrak gatlanyp, pugta tow berilen ýüpek.

*Galamkär* – örme nagyş – çäkmeniň ýakasyny bezemek üçin ulanylýar.

*Aldymgaç* – barmaklar bilen kakma nagyşly ýüpek, jähegiň gyrasyna tikmäge gerek.

### **Agarçäkmenligi taýýarlamagyň gadymy usuly**

“Türkmen diliniň sözlüğünde” (1962) düýäniň gapdal ýüňünden gyllap egrilip dokalýan nepis çäkmene agarçäkmen (a:ga:rçä:kmen) diýilýändigini düşündirilýär (16 sah.), yöne islendik düýäniň gapdal ýüňünden agarçäkmen dokalybermeyär. Onuň üçin ýörite ýüň – torumyň ilkinji ýüňi gerek.

Torumyň ilkinji ýüňi öz-özünden onuň arkasyndan (gapdalyndan) emañ bilen sypyrylyp agyp aýrylýar. Şol ýüňe “torum arka” ýa-da “torum gapdal” diýilýär. Torumyň gapdalyndan agyp gaýdan ýüňden çäkmenlik dokalyp, biçilip, tikilýäni üçin çäkmene agarçäkmen diýilýändigini könelerimiz gürrüň berýär. Torum arkanyň arasynda gataňsy uzyn gyllar bar bolsa, ilki bilen, şolaryň birinem goýman, barmaklaryň bilen, çekip aýyrmaly. Oňa “gyllamak” diýilýär. Ýene-de çöp-çalamy, bürmekleri bar bolsa-da arassalamaly. Arassalanan

torum arkany sabynsyz suwda üç gezek çyrpyp, soň ony syryga ýada gerilen ýüpe sermeli. Gurandan soň, daramaly. Uç ýüňlerini - erişlik, düýp ýüňlerini - argaçlyk hem uslyplyk üçin pişge edip, örän nepislik bilen inçe egirmeli. Egrilenleri iki gatlap, ýumak sarap, бүkdürmeli. Бүkdürilenleri keleşläp öllemeli hem-de keleşleriň towy siňer ýaly, keleşleriň iki tarapyna oklaw salyp, towlap, çekdirip goýmaly. Gurandan soň, keleşleri ýumak edip, ony ýüwürtmäge taýýarlamaýy.

### **Agarçäkmenligi ýüwürtmegiň, dokamaýyň gadymy usuly** (1-nji we 2-nji çyzga seret)

Erşi baş gazykda ýüwürtmeli. Ýüwürdip otyrkaň küjülemeli. Üç adam bolup, biriň ýüwürtmeli, biriň küjülemeli, biriň ýumagy aýlamaýy.

Bir gazygy garşynda, erşi ýüwürtek uzaklygyňy belläp kakmaýy.

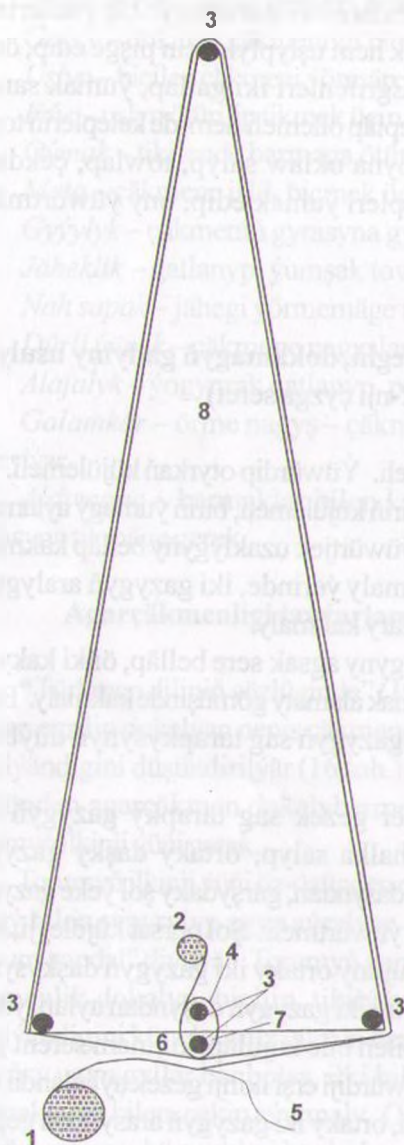
Soňra, dokamaýyň başlanmaýy ýerinde, iki gazygyň aralygyny ýarym gulaç ýaly belläp, gazyklary kakmaýy.

Beýleki iki gazygyň aralygyny agsak sere belläp, öňki kakylan iki gazygyň orta aralygyna goşmak alamaty görmüşinde kakmaýy. Erşiň ujuny bolsa, öňki kakylan iki gazygyň sag tarapkysynyň düýbüne daňmaýy.

Onsoň ýüwürdiji erşi her gezek sag tarapky gazygyň sag tarapyndan owürip, gazyga halka salyp, ortaky daşky gazygyň daşyndan, çep tarapky gazygyň daşyndan, garşydaýy şol ýeke gazygyň hem daşyndan aýlap getirtmeli, ýüwürtmeli. Şol pursat küjüleýji, küjü ýüpüň ujuny we serent ýüpüň ujuny ortaky iki gazygyň daşkysynyň düýbüne daňmaýy-da, küjü ýüpini iki gazygyň daşyndan aýlap, ýaňky ýüwürdilen erşi gazyk daşky bilen bile kujuläp, kujinem serent ýüpi bilen oňurgalap berkitmeli. Ýüwürdiji erşi ikinji gezek aýladanda, erşi gyradaky iki gazygyň daşyndan, ortaky iki gazygyň arasyndan geçirip ýüwürtmeli – şu ikinji gezek ýüwürdilen eriş “dartyly” bolýar.

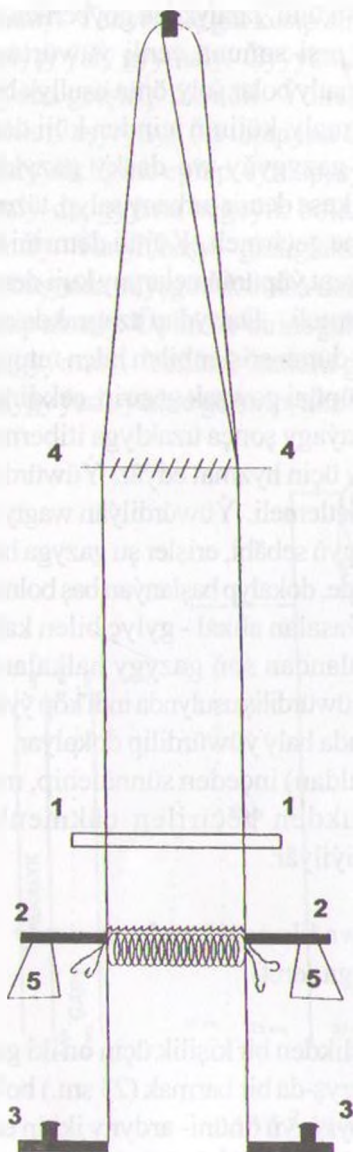
Agarçäkmenligi  
ýüwürtmegiň,  
dokamagyň gadymy  
usuly:

1. Eriş (ýumak).
2. Kүjü ýüpi  
(ýumajyk).
3. Gazyk (5  
gazyk).
4. Kүji.
5. Serent ýüpi.
6. Kүjiniň çep  
tarapy.
7. Kүjiniň içi.
8. Erşiň arasy.



1-nji çyzgy





Ýüwürdilenden soň  
dokamaga amatly  
holar ýaly ýerli-ýerine  
goýulmaly abzallar:

1. Darty.
2. Küji demir.
3. Kese demir  
turba.
4. Serent tayak,  
serent ýüp.
5. Küji götergiç.

2-nji çyzgy



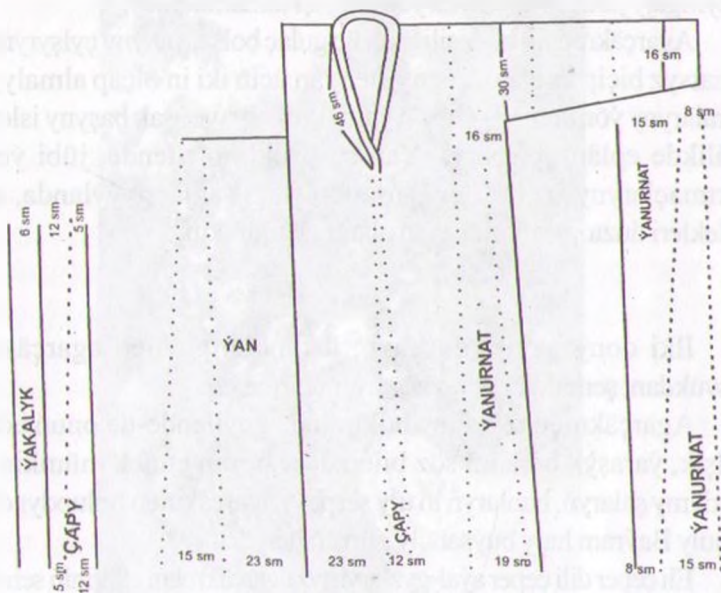
Dokmaçynyň dilinde küjülenen erşe “küjili”, aralykdan goýberilen erşe “dartyly” diýilýär. Şu görnüşde erşi soňuna çenli ýüwürtmeli. Ýüwürdilenden soňra, dokamaga amatly bolar ýaly, örän usullyk bilen küjiniň çep tarapyndan dartyny salmaly, küjiniň içinden küji demri geçirmeli-de, küjülöp oturan iki gazygyňy we daşky gazyklary sogurmaly. Şol pursat erşiň arasyna kese demir turbany salyp, täzededen ýörite kakylan iki gazygyň ýeňsesine geçirmeli. Küjüli demriňi küji götergije galdyrmaly. Küjülerin, serent ýüpüniň uçlaryny kuji demire daňmaly. Dartyny durmaly ýerine itmeli. Dartydan uzagrakda erşiň arasyna bir serent taýak salyp, hatar duran erişler bilen bilen tutup, kä yerinden daňýan ýaly edip, serent ýüpüni gowşak geçirip, çekdirmän berkitmeli. Dokadygyňça, serent taýagy şonça uzaklyga itibermeli. Serent taýak erişleriň bulaşmazlygy üçin hyzmat edýär. Ýüwürdilen erşe maýa süýdüni çalmaly, ýagny, petlemeli. Ýüwürdilýän wagty sag tarapky gazyga erişden halka salmagyň sebäbi, erişler şu gazyga hünji düzülen ýaly endigan bek düzülmeli-de, dokalyp başlanýan baş bolmaly. Argajyny geçirip, erik agajyndan ýasalan abzal - gylç bilen kakyp dokamaly. Bir barmak ýaly dokalandan soň gazygy halkalardan sogurmaly. Agarçäkmeniň gadymy ýüwürdilüş usulynda indi köp ýyldan bäri häzirkiki dik gokma guramalarynda haly ýüwürdilip dokalýar.

Torum arkadan (torum gapdaldan) inçeden sünnälenip, maýa süýdi çalynyp, dokalyp, ýüzükden geçirilen çäkmenlige *ýüzükdençykma agarçäkmenlik* diýilýär.

### **Agarçäkmenligi biçmegiň we tikmegiň gadymy usuly** (3-nji çyzga seret)

Ýüzükdençykma agarçäkmenlikden bir kişilik üçin on iki gulaç ýeterlik. Agarçäkmenligiň ini bir garyş-da bir barmak (23 sm.) bolýar. Biçmek üçin agarçäkmenlikden aşyrynyň önüni- ardyny iki in edip, kesip almaly. Ýene iki barmak inilikde ýakalyk kesip almaly. Ýakalygyň başlanjak ujuna çenli ölçäp, deňäp, bir in kesip alyp, çapylyk

gyýmaly. Ýanyny üç gat kesip almaly. Üç gatyň bir gatyny çapynyň gyýylyşy ýaly gyýmaly. Gyýylan bölegiň birini sag ýana, beýlekisini çep ýana gelşirip tikhmeli. Ýöne, tikmezden öň örän üns berip, şol bölekleri aşyrynyň öň tarapyna düşer ýaly edip gelşirmeli. Onsoň ýanlary dikligine epläp, synlap, sypap, jübülerini we ýartmaçlaryny açmaly-da, gyýma begeýik bolar ýaly, ýanlaryň ýokary başyndan gyýmaly. Ýanyň başy – giňligi iki gatlygyna bir sere bolar. Ýanlaryň aşak başynda süýşgütlik bolsa deňlemeli. Ýeň üçin ölçäp, deňäp, üç in kesip almaly. Üç ini bir-birine gelşirip ýörmemeli-de, ölçeg belgilerine görä gyýmaly. Yeňleri ýanlara gowşurmaly – tikhmeli. Çapylary, ýakalygy ýerli-ýerine gelşirip, tikhmeli.



### 3-nji çyzgy

Agarçäkmeniň biçüwi.

Baharlyly Juma Işanyň gadymy agarçäkmeniniň nusgasyndan.

Çäkmen biçilýärkä, oňa işlik hem biçmeli. Taýyn ýenleriň-ýanlaryň göni gyrasyny aşyrynyň arka gyrasyna gelşirip tikhmeli.

Çäkmen biçilende, gyýylan gyralary çyprylmaz (sökülip gitmez) ýaly, çigme sanjym bilen tikhmeli, gyraly ýerlerini ýörmäp tikhmeli. Tikhinleri iňňe bilen, agarçäkmenligiň özüne meňzeş edilip egrilip taýýarlanan uşlyplar bilen tikhmeli.

Gymyzy donluk keteniden agarçäkmeniň gyrasyna gelşirip, gyýy aýlamaly tikhmeli.

Tikhin işlerini doly soňlap, agarçäkmene jähek çalmaly. Ýakasyny, jübülerini, ýartmaçlaryny pugtamaly. Bir hatar alaja basmaly. Ýakasyny has-da görküne getirmek üçin, ýüpekden örme nagşy – galamkäri gelşirip tikhmeli. Soň ýüpekden barmaklar bilen kakylan, nagyşly aldymgajy jähegiň gyrasyna ýörmäp, işi tamamlamaly.

Agarçäkmeniň bir kişiligi on üç gulaç bolsa, ýanyny çylşyrymsyz, urnatsyz biçip bolýar. Ýagny, her ýan üçin iki in ölçäp almaly – da gyralaryny ýörmemeli. Onsoň ýanyň ýokary we aşak başyny islendik giňlikde epläp gyýmaly. Ýan şu usulda biçilende, jübi yerini, ýartmaçlaryny açmak hem aňsat bolýar. Ýanlar gyýylanda, artan bölekleri duztorba tikmek üçin ulanmak mümkin.

\*\*\*

Ilki dony geýip, guşanyp, üstünden geýilen agarçäkmen sowukdan, şemaldan goraýar, suw geçirmeýär.

Agarçäkmen toý dony hökmünde geýilende-de onuň adama gelsik, ýaraşyk berişini söz bilen doly beýan etmek mümkin däl. Gadymy şalaryň, hanlaryň in uly serpaýy agarçäkmen bolupdyr diýip, ýaşuly Baýram hajy buýsançly gürrüň berýär.

Eli çeper dili çeper aýal-gyzlarymyz agarçäkmeni elleriniň senedine öwürişleri ýaly, ony dilleriniň senasynsa hem öwürüp:

*Agarçäkmen etegi,  
Etegi guşlar ýatagy...*

diýip, onuň adyny, şöhradyny monjugatdy bentleriniň üsti bilen  
biziň şu günlerimize ýetiripdirler.

Agarçäkmen dünýäde diňe Beýik Türkmenbaşyly Türkmenistanda  
– türkmenlerde bar. Eýsem, muňa neneň guwanmajak, neneň  
buýsanmajak!



*On barmagyň hünäri.  
Ogulbayram Kulyýewa öz el  
işleri bilen.*



## SAÇAK

### Düýeýünden saçak ýüwürtmegiň, dokamagyň gadymy usuly

Türkmen mähri siňen düýe malyny dünýä deňäpdir, “Düýäm-dünýäm” diýipdir. Türkmen düýe malyny içgin synlap, onuň ynsana bolan garaýşyny, yhlasyny, duýgurlygyny we egilmez güýç-kuwwatyny, çydamlylygyny, şypalylygyny, halallygyny bilipdir.

Türkmen öz düýesiniň tebigatyň ot-çöplerinden saýlap iýýänligi üçin onuň süýdüniň derde dermanlygyny bilipdir.

Türkmen öz düýesiniň gündizlerine Gün çogundan, agşamlaryna Aý nurundan doýgun reňk alan kümüşsow, altynsow ýüňüni sähranyň tämiz şemalynyň daraýanlygyny, asmandan iýnyňaby-zemzem nurunyň - ýagyş suwunyň mahal-mahal yhlas bilen ýuwýanlygyny synlapdyr we düýäniň ýüňünde päklik, gudrat, keramat görüpdir.

Türkmen zenany bu haýyrlý-döwletli düýe malynyň ýüňünden saçak gokapdyr. Bu ajaýyp el senedini enelerimiz, mamalarymyz, ejelerimiz asyrlar boýy bir kemsiz dowam etdiripdir. Öz Jahan mamam-da, ejem hem haly, palas, çuwal, dolak, ganar, çäkmenlik, saçaklyk dokamagy gadymy usulda örän sünnälik bilen ýerine ýetirýärdiler.

Düýäniň ýüňi dürli öwüşginli bolýar. Şoňa görä saçaklyk dokamak üçin düýäniň ýüňünden islendik bir meňzeş öwüşgünlisini saýlamaly. Saýlanan ýüňleriň gataňsy gyllaryny barmaklaryň bilen soguryşdyryp, uzyn gyllaryny gyllamaly. Çöp-çalamalaryny, bürmeklerini aýyrmaly. Ýüňi sabynsyz suwda gaýta-gaýta, çyrpyp-çyrpyp, gerilen ýüpe ýa-da syryg ýazgyn sermeli. Gurandan soň daramaly, uç ýüňlerini-erişlik, aralyk ýüňlerini argaçlyk we uslyplyk üçin seljerişdirip,



pişge edip, örän nepis inçelik bilen egirmeli. Egirlenleri iki gatlap ýumaklamaly-da, бүkdürmeli. Erişligine pugta tow, argaçlygyna ýumşak tow bermeli. Бүkdürilenleri ýene ýumak etmeli. Erişlik ýumaklary, suw ýumaklaryň iň içki gatynda gaýnar ýaly edip, duzly suwda iki sagatlap diýen ýaly gaýnatmaly. Şeýle usulda erşiň towy özüne endigan siňip, eriş ýalpyldaýar we pugta bolýar.

Saçaklygyň inini bir garyş-da dört barmak (28 sm) ölçäp, belläp, suwy sarygan ýumaklary çyglygyna ýüwürtmeli. Goýnuň ýaz ýüňünden taýýarlanyp gaýnadylan erişlik gyzyl, gök, narynç reňkli ýumaklardan bolsa düýe malyň ömür ýoluny aňladýan zolaklar ýüwürtmeli. Umuman, düýe ýüň we dürli zolaklaryň her biriniň ininiň ölçegi iki santimetr bolmaly.

Saçaklyk hem çäkmenligiň gadymy usulda ýüwürdilip dokalyşy ýaly ýüwürdilip dokalýar, ýagny munda-da erşi baş gazykda ýüwürtmeli. Ýüwürdip otyrkaň küjülemeli. Üç adam bolup, biriň ýüwürtmeli, biriň küjülemeli, biriň ýumagy aýlamaly.

Bir gazygy garşynda, erşi ýüwürtdjek uzaklygyny belläp kakmaly.

Soňra dokmanyň başlanmaly ýerinde, iki gazygyň aralygyny ýarym gulaç ýaly belläp, gazyklary kakmaly.

Beýleki iki gazygyň aralygyny agsak sere belläp, öňki kakylan iki gazygyň orta aralygynda goşmak alamaty görmüşinde kakmaly. Erşiň ujuny bolsa, öňki kakylan iki gazygyň sag tarapkysynyň düýbüne daňmaly.

Onsoň ýüwürdiji erşi her gezek sag tarapky gazygyň sag tarapyndan owurip, gazyga halka salyp, ortaky daşky gazygyň daşyndan, çep tarapky gazygyň daşyndan, garşydaky şol ýeke gazygyň hem daşyndan aýlarp getirtmeli, ýüwürtmeli. Şol pursat küjülejýi, küjü ýüpüň ujuny we serent ýüpüň ujuny ortaky iki gazygyň daşkysynyň düýbüne daňmaly-da, kuji ýüpüni iki gazygyň daşyndan aýlap, ýaňky ýüwürdilen erşi daşky gazyk bilen bile küjüläp, küjünem serent ýüpi bilen oňurgalap berkitmeli. Ýüwürdiji erşi ikinji gezek aýladanda, erşi gyradaky iki gazygyň daşyndan, ortaky iki gazygyň arasyndan geçirip

ýüwürtmeli – şu ikinji gezek ýüwürdilen eriş “dartyly” bolýar. Dokmaçynyň dilinde küjülenen erşe “küjüli”, aralykdan goýberilen erşe “dartyly” diýilýär. Şu görmüşde erşi soňuna çenli ýüwürtmeli. Soňra örän usullyk bilen küjiniň çep tarapyndan dartyny salmaly, küjiniň içinden küji demri geçirmeli-de, küjüläp oturan iki gazygyňy we daşky gazyklary sogurmaly. Şol pursat erşiň arasyna kese demir turbany salyp, täzeden ýörite kakylan iki gazygyň ýeňsesine geçirmeli. Küjüli demriňi küji götergije galdyrmaly. Küjüleriň, serent ýüpüniň uçlaryny küji demre daňmaly. Dartyny durmaly ýerine itmeli. Dartydan uzagrakda, erşiň arasyna bir serent taýak salyp, hatar duran erişler bilen bile tutup, käýerinden daňýan ýaly edip, serent ýüpüni gowşak geçirip, çekdirmän berkitmeli. Dokadygyňça, serent taýagy sonça uzaklyga itibermeli. Serent taýak erişleriň bulaşmazlygy üçin hyzmat edýär. Ýüwürdilen erşe maýa süýdüni çalmaly, ýagny petlemeli. Ýüwürdilýän wagty sag tarapky gazyga erişden halka salmagyň sebäbi, erişler şu gazyga hünji düzülen ýaly endigan bek düzülmeli-de, dokalyp başlanýan baş bolmaly. Argajyny geçirip, erik agajyndan ýasalan abzal - gylyç bilen kakyp dokamaly. Bir barmak ýaly dokalandan soň, gazygy halklardan sogurmaly.

Saçak biçmek üçin dokalan saçaklykdan inedördül dört gyraň bolar ýaly, dört in kesip almaly. Dört iniň aragyralaryny bir-birine gelşirip, düýeýünden uşlyby inňä sapyp, sünnäläp ýörmemeli. Saçaklygyň kesilen iki gyrasyny çyprylmaz (sökülip gitmez) ýaly, saçaklyk dokalan ýüplerden ilme sanjymda 2-3 gezek gaýap berkitmeli. Saçagyň gyrasyna düýeýüň ýüpden alaja bassaň, “Tärim goçak” nagşy gaýasaň, daş gyrasyna “Älem” nagysly alaja işip ýörmeseň, has owadan gelişýär.

Dokalan saçaklykdan boýuny iki metr, inini dört in kesip, biçip, tikilýän saçağa “iki gat saçak” diýilýär. Dograma nahar taýýarlananda, petir çöregi dogramak üçin ulanylýany sebäpli, “iki gat saçağa” “dograma saçak” hem diýilýär.

Dokalan saçaklygyň artanyndan kiçeňräk saçak tikseň hem, ol içi çörekli göterip-goýup, geleniň önüne süýşürüp durmaga-da çemli bolýar. Galan kiçi böleklerini hem bisarpa tutman, ony-da duztorba tikkemek üçin ulanmak bolýar.

\*\*\*

Türkmen düýe ýüňünden dokalan saçagyna rysgal-döwletliligiň medetkäri, diregi hökmünde ynanylar. Şonuň üçin her bir türkmen maşgalasynyň höwesi düýe ýünden saçak edinmek.

Türkmen ogul öýerip, ak öý dikip, oglunyň-gelniniň öýüni aýranda-da: “Rysgalyňzy hem aýyrýaryn, rysgalymdan rysgal ýoksun” diýip, ilki bilen oglunyň ak öýüne içi çörekli düýeýüň saçak, içi urbaly kendirik, içi duzly duztorba eltýär. “Örüp-örnäp, gülüp-oýnap, abraý bilen agzybir ýaşar” diýip dileg edýär.

Bu ajaýyp sungaty dowam etdirip, saçaklyk düýeýüňi jöwher synyndan geçirip, zehin elegeinde eläp, ezber elleri bilen inçeden sünnä egrid, dokaşsyny gözüm bilen göremsöň, şu pursat mamalarymyzdan Abadan eje biygtyýar ýadyma düşýär. Abadan eje öz gyzy Ogulboldy bilen “Sag-aman gaýdyp gel” diýip, urşa iberen ýanyoldaşynyň yzyny saklap, “Buşlyk, hol-ha, gelyär!” diýiläýjek ýaly, gözleri mydama ýoldady. Ogulboldy henizem tamasyny üzenok, kakasyny ýatlap, aram-aram ýola garaýar. Abadan ejäniň çeper ellerinden çykan ýeke gat, iki gat düýeýüň saçaklar gyzy Ogulboldynyň öz öýüniň, şeýle hem üç gyzynyň, ýedi oglunyň hem-de garyndaşlarynyň agzybir rysgal- döwletli öýüniň gap böwrüniň hödür-kereminiň maýasy, bezegi, medetkäri hem keramaty!

Türkmeniň toýa baranda-da içi possuk-pişmeli, süýji-kökeli düýeýüň saçagy bilen barmagy dereje bilýänliginiň sebäbi-de, düýeýüň saçagyň eýesini rysgally, gurply, paýhasly we parasatly görnüşde tanadýanlygy sebäpli bolsa gerek. Şeýle hem Beýik Türkmenbaşy

zamanamyzda-da ýaşlaryň toýuna, ýaş çatynjalaryň ak öýüne düşýeýün  
saçak iň ajaýyp sowgatdyr.

Türkmen zenanynyň zehini siňen  
Ajaýyp sowgatdyr türkmen saçagy.  
Çeper ellerinden gözellig alan  
Gadymy sungatdyr türkmen saçagy.

Düýe ýünden ýuwup, tüýdüp daralan,  
Egrip, бүkdürip towy berilen,  
Aklyk, päklik hem halallyk garylan  
Kasamdyr, zynatdyr türkmen saçagy.

Erşi inçe, kiriş kimin çekilen,  
Argaç abzal - gylyç bilen kakylan,  
Yhlasly, höwesli sünnä dokalan  
Nepisdir, gymmatdyr türkmen saçagy.

Myhman gelse, garşy alar gadyrly,  
Gül kokaýan tamdyr nandan hödürli,  
Göwün açar göýä sähra - Hydyrly,  
Göýäki jennetdir türkmen saçagy.

Desterhandyr supra diýen ady bar,  
Garamyk gözlerden siňen jady bar,  
Adam ata, How eneden ýadygär,  
Gudrat keramatdyr türkmen saçagy.

Desterhana togap etmek endigi-  
Bu Beýik Serdaryň pygamberligi!  
Saçak türkmenleriň agzybirli-  
Tüýs ruhy hormatdyr türkmen saçagy!



Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy saçak keramatyny pähim eleginde eläp, mukaddes Ruhnamada şeýle ýazýar: “Türkmen milleti saçagyny keramat bilip, ony mukaddeslik derejesine göteripdir. Saçak – türkmeniň agzybirliginiň nyşany, ol daşynda türkmenleri jem eýleşýär. Saçak – türkmeniň kasamy. Türkmenen hanyň kim diýip soranlarynda, ol “Desterhan” diýip jogap beripdir” (152-153 sah.)

Bu pähim saçak barada aýdylan mün-de bir parsatly sözleriň içinde özüniň paýhas öwüşginleri bilen ýalkym saçýar.



*O. Kulyýewa Amaly-haşam  
sungatynyň birinji sergisinde (1993 ý.)  
öz inçe senetleri barada  
gürriň berýär.*



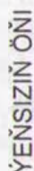
## ÝEŇSIZ

Düýäniň ýüňünden ýeňsiz örmek üçin düýäniň ýüňüniň owadan öwüşginlisini saýlamaly, gataňsy gyllaryny sogurmaly. Bürmeklerini, çöp-çalamlaryny aýyrmaly. Onsoň ýüňi sabynsyz suwda çyryyp - çyryyp, ýuwmaly we syryga ýa-da gerilen ýüpe sermeli. Gurandan soň tüýdüp daramaly we pişge etmeli. Sünnäläp egirmeli, jygyr-jygyr tow bermeli däl. Bükdüreňde-de ýumşak tow bermeli, soňra kelep etmeli. Kelebi çala çyglap, gaty sarap, ýumak edip, bir näçe gün goýsaň, towlary endigan siňen ýüp diýseň düz we owadan bolýar. Şeýle zehin siňdirilip örülýän ýeňsiz görenlerde isleg döredip, bu nähili egrildikä, bu nähili örüldikä diýdirýär. Düýäniň ýüňünden örülen ýeňsiz adamyň görküne görk goşýar we saglygy üçin peýdaly bolup, ýagymysyna, biline, gursagyna penakär durup, sowuklamadan gorayar.

Düýeýüňden dyzyňy ýapyp duran uzynlykda, topugyňa ýetip duran uzynlykda hem ýeňsiz örmek bolýar. Eger ýeňli bolmagyny isleseň, ýeň örüp hem gelşirip tikäýmeli. Şeýle ýeňsizler adamyň ýüzüne gelüwliligi bilen adamy hoşroý, owadan, salykatly görkezýär. Düýäniň ýüňünden egrilip, sünnälenip, dürli nagyşlar salynyp, ýeňli örülen uzyn don owadanlykda agarçäkmen bilen hem bäsleşip bilýär.

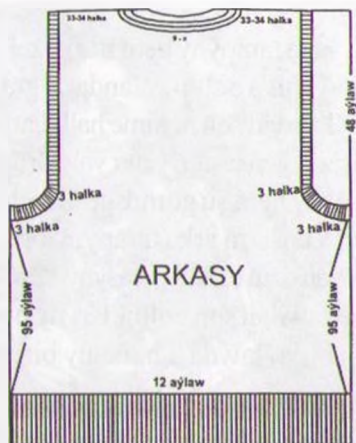
### Ýeňsiz örmegiň düzgünleri (4-nji we 5-nji çyzga seret)

Çyzgyda görkezilen ýeňsizi örmek üçin iki uzyn çiş iýanaşdyryp, sag eliňde jebis tutup, ýüpüň ujundan iki gulaç uzynlykda iki epläp, syrtnak salyp çişe geýdirmeli, ýüpleri çekişdirmeli.



JFMI 65 halkan

#### 4-nji çyzgy



**JEMI: 115 halka**

### 5-nji çyzgy

57

soň, ýaka tarapyny hem her gezek öňe tarap öreňde 1 halka kemeldip, 33–34 halka bolup galanda dogra durmaly. Goltukdan gerdene çenli 48 aýlawdan soň hemme halkalary ýapmaly, gutarmaly, diňe 9 halkany ýeňsizini ýeňsesine ýeter ýaly örüp ýapmaly. Ýeňsizini önüniň beýleki tarapyny hem şu görnüşde örmeli.

Ýeňsizini arka tarapyny örmek üçin çişlere 115 halka düzmeli. Soň ýeňsizini etekki gyrasyny 12 aýlaw örmeli-de, nagyşlaryny sapmaly. 95 aýlawdan soň goltuklaryny owadanlap gyýalap başlamaly. Onuň üçin bir aýlawda 3 halkany birden kemeltmeli. Soň her gezek öňe tarap öreňde 1 halkadan 3 gezek kemeltmeli-de, dogra durmaly. Onsoň in soňky iki aýlaw galanda her gerden tarapda 33 - 34 halka goýup, galan halkalary ýapmaly, gutarmaly. Iki gerdenini 2 aýlaw örüp dowam edip, goltukdan gerdene çenli 48 aýlaw bolanda gerdendäki halkalary hem ýapmaly, gutarmaly. Ýeňsizini gerdenlerini, gapdallaryny tikmeli. 9 halkada örülen gyrany ýeňsä aýlap, gelşirip tikmeli. Onsoň bütin omzy çişlere düzüp, 2 gezek aýlanyp halkalary ýapsaň, omuzlar telkerip ýa-da güberip durmaz. Omuzlary uýy ildirgiçli çiş bilen hem aýlanyp gowy ýapmak bolýar. Bu ýeňsiz 48-nji ölçegde geýinýänlere niýetlenildi.

## BALDYRLYK

Düýäniň yününden ýörite taýýarlanan ýüpden derde şypaly, jana ýakymly baldyrlyk hem örmek bolýar. Baldyrlygy topukdan dyza çenli 30 sm. örmeli. Baldyrlyk örmek üçin ýeňsiz orülişi ýaly, iki çiş jüp tutup, çişe 80 halka düzmeli. Onsoň çişleriň birini çekip çykarmaly-da, bir halkany ters, üç halkany düzüw örüp, halkalary dikligine şu usulda dowam etmeli. Bir sydyrgyn gowşak örseň has gowy bolýar. Gowşak örmek üçin isledigiňçe ýogynrak çiş saýlamaly.

Baldyrlygy jorabyň gonjy ýaly tegelek örüp çyksaň hem bolýar. Ýöne, arasy ýörite ýylanak emeli ýüp bilen birikdirilen iki çişde ýazgyn



örüp soňlamak has aňsat bolýar. Örüp bolaňdan soň, dikligine iki gyrasyny tikäýmeli.

Baldyrylgy 45 sm. örsen, ol dyzyň üstüni hem ýapýar. Şeýle tärde örülen baldyrylyk ýygrylyp duran görnüşde bolup, geýilende, injige, baldyra saralan ýaly, gysylyp saklanýar. Elbetde,

baldyrylgy özi bilen deň ölçegde tikilen matanyň ýa-da göwşülleşen geýmiň üstünden geýmeli. Düyeyünden örülen baldyrylyk adamyň aýaklaryny çyglamadan, şemallamadan, s o w u k l a m a d a n , syrkyramadan, gury agyrydan goraýar. Agyryňa şypa berýär.



*O. Kulyýewanyň döreden  
nagşlary ilde nusgalyk hökmünde  
kabul edildi.*

## DYZLYK

Düýäniň ýününden taýýarlanan ýüpden ini, boýy bir sere ýaly dyzlyk örmek bolýar. Dyzlygy başlamak üçin iki çiş jüp tutup, 50 – 52 halkany çişe düzmeli-de çişleriň birini çekip çykarmaly. Onsoň bir halkany düzüw, bir halkany hem ters örüp, hemme halkalary örmeli. Ýumşajyk hem tene ýakymly bolar ýaly dyzlygy gowşak örmeli. Dyzlygy-da arasy ýylmanak emeli ýüp bilen birikdirilen iki çiş bilen

örmeli. Örülen dyzlygyň iň soňky aýlawynda halkalary örüp ýapyp gutarmaly.

Dyzlygy öz islegiňe görä, bir-iki gat hasanyň arasyna salyp, agyryň dyzyňa daňsaň şypa berer.

\*\*\*

Şeýle hem dyzlyk ýaly, düýeýünden islendik ölçegde *billik* hem örmek bolýar. Düýeýünden taýýarlanan ýüpden örülen billigi iki-üç gat hasanyň arasyna salyp biliňe daňsaň, agyryňa şypa berer.

\*\*\*

Şeýle hem düýeýünden taýýarlanan ýüpden islendik ölçegde ýa-da boýy bir garyş *bileklik* örmek bolýar. Bilekligi bilegiň agyranda geýseň ýa-da sarasaň agyryňa şypa berer.

Şeýle hem bir-iki barmak inilikde *goşarlyk* örüp, goşaryň agyranda daňsaň, agyryňa şypa berer.



## BAŞATGYÇLYK

Başatgyçlyk üçin düýäniň iň gowy hilli kümüşsow, altynsow öwüsýän owadan öwüşgünlisini saýlamaly. Bir kemsiz arassalap, ýuwup, guradyp, tüýdüp, darap, pişge edip, örän inçe we düz egirmeli. Egrilende, бүkdürilende towlaryny gowşak we ýumşak bermeli. Çalaja çyglap, sarap, ýumak edip, bir näçe gün goýsaň, towlary endigan siňip, syntgysy ýetip, ýüpek ýaly bolýar. Şeýle sünnälenen ýüpden örülen başatgyç ýüpek ýaly ýalpyldap, elek ýaly ýeňil bolýar.

Şeýle ajaýyp düýeýüň ýüpden dürli-dürli nagyşlar salyp, üçburçly, dörtburçly, hatda sekizburçly başatgyç hem örmek bolýar. Şeýle başatgyçlary gerşiňe atsaňam, başyňa atsaňam, görküňe görk goşup, üşeseň ýyladyp başyňy bela – beterlerden goraýar. Şeýle başatgyçlaryň bahasy, gadyry gymmaty aýrydyr.



*"Gyz eneden görelde almasa,  
öwüt almaz" (Gorkut ata).*

*O. Kulýewa gyz Bahar bilen (1993 ý.)*

\*\*\*

Düýeýüň ýüpden ýapynja örmek hem bolar.

Ýapa-ýapa ýaz ýagşy  
Ýagar boldy, ýeňňe jan.  
Ýapynjasyz ýaş oglan  
Buýar boldy, ýeňňe jan –

diýilip, aýal - gyzlaryň halk döredijiliginde beýan edilişi ýaly, ýapynja, onda-da düýeýüňden edilen ýapynja ýagyş – ýagmyrdan, gardan, çygly howadan gorayar.



## Mazmuny

<b>Düýäm—dünýäm.....</b>	<b>3</b>
Düýe süýdi. Düýe çaly.....	6
Düýe atlary.....	8
Düýe esbaplary.....	9
Düýe bezegleri.....	10
“Kerwen gitdi argyşa...” (durmuşy kyssalar).....	12
Arjaň mal.....	12
Ýatkeşlik.....	13
Düýeli göç.....	13
Kejebe.....	15
Kerwen gelen günü.....	15
“Hörele, maýam, hörele”.....	16
Akmaýanyň ýoly (rowaýatlar).....	17
Ganatly söz düzümleri.....	20
Nakyllardan nusgalar.....	22
Matallardan nusgalar.....	23
Lälelerden nusgalar.....	25
Hüwdülerden nusgalar.....	26
Yrymlardan nusgalar.....	27
“Erek maýa münjekmi?”.....	28
“Düýeden” at alanlar.....	30
Şygyrlaryň zynaty, aýdymalaryň ganaty.....	32
<b>Agarçäkmen.....</b>	<b>41</b>
<b>Saçak.....</b>	<b>50</b>
<b>Ýeňsiz.....</b>	<b>56</b>
<b>Baldyrlyk.....</b>	<b>58</b>
<b>Dyzlyk.....</b>	<b>59</b>
<b>Başatgyçlyk.....</b>	<b>61</b>

**Ogulbaýram KULÝÝEWA**

**Düýe maly – dünýe maly**

**(Ylmy-jemgyýetçilik makalalary  
we edebi-çeper kyssalar)**

**Redaktor B. Egenowa**

**Tehredaktor S. Abaýew**

**Çeperçilik redaktory J. Rozyýew**

**Suratçy A. Hydyrow**

**Korrektor M. Nurbadow**

**Ölçeği 60x84  $\frac{1}{16}$**

**Çap kagyzy 4,0**

**Hasap kagyzy 2,45**

**Nusgasy 1000 sany**

**Bahasy ylalaşyk boýunça.**

**Çap etmäge rugsat edildi 07.12.2004**

**A-14628**

---

**TDKP-niň neşirýaty. Aşgabat şäheri, Türkmenistanyň Gahrymany Atamyrat  
Nyýazow şaýolunyň 7-nji jaýy**

**Çapa taýýarlaýyş işleri «Güneş-92» hususy kärhanasynda ýerine ýetirildi.  
Aşgabat şäheriniň, Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy şaýolunyň 79-njy jaýy.**